

דוח פעמונים 2022

כולל מדד פעמונים
לחוסן כלכלי

יובל אזולאי

יחידת המחקר, פעמונים

אלול תשפ"ב, ספטמבר 2022

פעמונים

פרק שלישי: קבוצות אוכלוסייה פגיעות 26

עיקרי הממצאים 26

רמת החוסן הכלכלי לפי רמות השכלה 29

רמת החוסן הכלכלי לפי רמות הכנסה 32

רמת החוסן הכלכלי בקרב הציבור הערבי-מוסלמי 35

רמת החוסן הכלכלי בקרב הציבור החרדי 38

רמת החוסן הכלכלי בהבחנה מגדרית 40

רמת החוסן הכלכלי בהבחנה לפי גיל 42

אוריינות פיננסית וחוסן כלכלי 44

התנהלות פיננסית וחוסן כלכלי 45

פרק רביעי: סיכום והמלצות 46

נספח 1: השאלות שעל בסיסן חושב מדד פעמונים לחוסן כלכלי 54

נספח 2: שיקולים סטטיסטיים בבניית המדד 55

נספח 3: התפלגות דמוגרפית של המשיבים לסקר 57

נספח 4: מודל רגרסיה לינארית 58

רשימה ביבליוגרפית 59

על ארגון פעמונים 4

דבר מנכ"ל פעמונים: צביקה גולדברג 6

בין מחקר ומעשה: ד"ר אייל כרמל 7

תקציר מנהלים 9

מבוא 13

על מה מתבסס הדוח 14

פירוט פרקי הדוח 15

עיקרי הממצאים בדוח 15

פרק ראשון: תמונת המצב של כלכלת המשפחה 17

מאזן חודשי: האתגר בהתנהלות הכלכלית השוטפת 18

איתנות כלכלית: מתקשים להחזיק מעמד במקרה של אובדן הכנסה 20

ניהול פיננסי: חשיבה על העתיד 19

פותרים בעיית אשראי – באשראי חדש 19

כסף ורגש 21

פרק שני: מדד פעמונים לחוסן כלכלי 22

מהו חוסן כלכלי? 22

מדידת חוסן כלכלי 22

כיצד נבנה מדד פעמונים לחוסן כלכלי? 23

צוות היגוי: גלית חזן-רון וסיגל פרידמן-גמליאלי, יחידת המחקר, פעמונים

ייעוץ: ד"ר אייל כרמל, מרכז הפנסיה, ביטוח ופסיכולוגיה כלכלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

עריכת לשון: דן בנוביץ, יחידת המחקר, פעמונים

מי אנחנו?

ארגון פעמונים הוא ארגון חברתי ללא מטרות רווח, הפועל זה למעלה מ-20 שנה ליצירת מציאות שבה משפחות מנהלות חיים כלכליים, מאוזנים ואחראיים. ארגון פעמונים גאה בניסיון ארוך שנים בליווי אוכלוסיות מגוונות ומורכבות בתהליכי שיקום כלכלי, כל זאת בפריסה ארצית – לרבות בפריפריה החברתית והגאוגרפית של ישראל – ותוך תשומת לב להיבטים התרבותיים, הרגשיים והתהליכיים הנדרשים בליווי משפחות.

בשנת 2021 ארגון פעמונים העניק מענה כלכלי פרטני ל-3,162 משקי בית בישראל. מנתוני פעמונים עולה כי 73% מהמשפחות שסיימו תהליכי שיקום כלכלי פרטני בערוץ הסיוע לציבור הרחב שיפרו את המאזן בין הכנסות והוצאות, וכי גובה ההתייעלות הכספית הממוצעת לחודש של משפחות שסיימו תהליך הוא בסכום של כ-3,800 ש"ח. נוסף על כך, 89% מהמשפחות שיפרו את ההתנהגות הכלכלית (מעקב ורישום, תכנון, צרכנות נבונה ועוד), ו-84% שיפרו את תחושת הביטחון ביכולת העצמית לניהול כלכלת משק הבית ולהתמודדות עם הוצאות בלתי צפויות.

בארגון פעמונים קיימת פעילות ענפה של הערכה ומדידה של תוצאות הפעילות, של מחקר וקשרי אקדמיה המאפשרים שיפור מתמיד של הפעילות, העמקה וחידוד של האמירה הציבורית בתחום האוריינות, המסוגלות והחוסן הכלכלי של יחידים ומשפחות.

השירותים המרכזיים שלנו

ליווי כלכלי למשפחות

תהליך הליווי הכלכלי כולל תהליך של פגישת היכרות לטובת דיוק צרכים, תיאום ציפיות ובדיקת מוטיבציה לכניסה לתהליך עמוק. הליווי הכלכלי עשוי להתקיים במתכונת של ייעוץ קצר טווח ("חד-פעמוני"), או במתכונת של ליווי כלכלי תהליכי מעמיק, להתנהלות ביציבות כלכלית, הכולל מספר שלבים מרכזיים: שיקוף ומיפוי המצב הפיננסי (הכנסות, הוצאות, חובות ונכסים); חתירה לאיזון (רישום הוצאות והכנסות בפועל); בניית תקציב וטיפול בחובות; ליווי ויישום; הכנה להתנהלות כלכלית עצמאית; סיום ופרידה (סקירת התהליך ושיקוף הכוחות הייחודיים למשפחה באמצעותם יוכלו להמשיך קדימה באופן עצמאי ואחראי).

מכללת פעמונים

המכללה מציעה לקהל הרחב מערך הדרכות בנושא התנהלות כלכלית נבונה, במגוון רחב של נושאים (הוצאות, קורסים, סדנאות וימי עיון). בכל שנה מועברות הדרכות לכ-30,000 איש ואישה.

במסגרת המכללה מוענק קורס להתנהלות כלכלית נבונה הנמשך לאורך 4 מפגשים, המתקיים בקבוצה קטנה של עד 25 משתתפים/ות. הקורס מעניק ידע וכלים לניהול התקציב המשפחתי, וכולל התנסות פעילה ביישומם. התכנים המרכזיים המועברים בקורס הם היכרות ומודעות לדפוסי התנהלות כלכליים, מיפוי הוצאות והכנסות משק הבית, עקרונות בבניית תקציב על פי סדרי עדיפויות, טיפים לצרכנות נבונה, התייחסות למשפחה כצוות בתהליך הכלכלי, מושגים בבנקאות וניהול אשראי, וכן תכנון עתידי.

ישנו מגוון רחב של סוגי הדרכות שאושרו לפעמונים במערכת גפ"ן של משרד החינוך – עבור תלמידים, מורים והורים.

תוכניות ייחודיות

הארגון מפעיל תוכניות ייחודיות בשיתוף פעולה עם גורמים ציבוריים ואזרחיים, כגון: "נושמים לרווחה במרכזי עוצמה" במחוז ירושלים (משרד הרווחה והביטחון החברתי); "קליטה מיטיבה" (משרד העלייה והקליטה); "שיקום כלכלי לחיילים ולאוכלוסיות בזנות בתהליכי חדלות פירעון" (משרד המשפטים והג'וינט); תוכנית "מפרידה לצמיחה – לגרושים וגרושות" (קרנות הביטוח הלאומי); סדנאות להתנהלות כלכלית נבונה בשירות מבחן למבוגרים (משרד הרווחה והביטחון החברתי).

ארגון פעמונים הוקם לפני למעלה מ-20 שנה על מנת לגשר על הפער בין הצורך החיוני של כל פרט ומשפחה בישראל להתנהל נכון כלכלית, לבין המחסור בידע זמין ובהיר שיאפשר זאת, ועל מנת לגשר על הפער בין הנחיצות היום-יומית של ידע כלכלי מעשי, בכל גיל, ובכל קבוצות האוכלוסייה, לבין השפה הכלכלית המרתיעה והבלתי נגישה.

משימה ארגונית זו מעלה שאלות רבות. מהי רמת האוריינות הפיננסית בקבוצות האוכלוסייה השונות? האם רמת הידע וההבנה מושפעת ממגדר, מלאום, מרמות השכלה והכנסה? האם יש קשר מובהק בין היעדר ידע כלכלי לבין מצוקה כלכלית? האנושות כולה עברה בשנים האחרונות משבר בריאותי בעל השלכות כלכליות דרמטיות, המחדדות שאלות שהיו חשובות גם לפניו: מהי מידת היכולת שלנו לספוג זעזוע כלכלי? מהי מידת היכולת שלנו לעבור ממשבר למסוגלות פיננסית?

כארגון חברתי המומחה בתחומי, נטל ארגון פעמונים על עצמו את המשימה לבחון מדי שנה את האוריינות והמסוגלות הפיננסית והחוסן הכלכלי של יחידים ומשפחות בישראל. כארגון "שטח" המבסס את פעולותיו על מידע ונתונים מגובי מחקר, מבקש פעמונים להיעזר במדד השנתי הן כתמרור שיטתי ונטול פניות המכוון את תוכניותיו ופעילותו השוטפת והן ככלי מסייע למקבלי החלטות בקביעת מדיניות לאומית.

נתוני המחקר אינם מעודדים. ציון 66 במדד פעמונים לחוסן כלכלי מעיד כי משקי בית רבים, רבים מדי, שבירים מבחינה כלכלית ואינם נהנים מחוסן ומביטחון כלכלי. מן המחקר עולה כי לא רק שבחברה הישראלית מתאפשר עוני, העוני כרוך גם באוריינות פיננסית נמוכה. במילים אחרות, אלה הזקוקים יותר מכולנו לכלים הדרושים כדי לחולל שינוי במצבם, הם גם אלה שהכלים אינם מצויים בידיהם.

אולם מדד פעמונים בוחן לא רק את נתוני ההווה אלא גם את המסוגלות לחולל שינוי ואת פוטנציאל המוביליות החברתית.

מחקרים אחרים של פעמונים מספקים נתונים מעודדים המסמנים את הליווי הכלכלי כמענה אפקטיבי ומחולל שינוי. תהליך ליווי מקצועי ויסודי, כמו זה הניתן על ידי אנשי פעמונים, הוא כלי נכון ואפקטיבי למניעה ולשיקום – מניעה של הידרדרות לעוני, ושיקום של משפחות שהידרדרו לעוני. תהליך הליווי מחזק מאוד גם את היכולת להתמודד עם משבר חריג. מחקר שבחן את התרומה של תהליך הליווי ליכולת האישית והמשפחתית להתמודד עם משבר הקורונה – שיש לו היבטים רפואיים, חברתיים וגם כלכליים – מעלה

בבירור כי משפחות שנהנו מליווי על ידי פעמונים, התמודדו טוב יותר עם ההשלכות הכלכליות של הקורונה. בפרק ההמלצות בדוח אנו קוראים להנעת תוכנית לאומית, שתאפשר התמודדות רב-ממדית עם סוגיית ההתנהלות הכלכלית בחברה הישראלית. יש להרחיב ולהעמיק את שיתוף הפעולה של כל הגורמים הרלוונטיים בענייני התנהלות כלכלית. אנו רואים חשיבות גדולה בהטמעת מערך חינוך פיננסי בכל הגילאים ובכל קבוצות האוכלוסייה, בשיפור המענה של מוסדות פיננסיים לציבור ובהנגשת שירותיהם לציבור בכלל ולקבוצות מובחנות ופגיעות בתוכו בפרט.

תודה חמה לאנשי פעמונים – מתנדבים ושכירים – במערך הליווי, בתוכניות המשותפות עם משרדי הממשלה ורשויות מקומיות, במכללת פעמונים ובמטה המקצועי – המלווים אלפי משפחות מדי שנה בדרך לניהול החיים הכלכליים באחריות, במיומנות, בביטחון ובניקיון כפיים. תודה לנשיאות הארגון ולצוות ההנהלה. תודה מיוחדת וברכה חמה לצוות יחידת המחקר של פעמונים, ולשותפינו מהמרכז לפנסיה, ביטוח ופסיכולוגיה כלכלית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

בין מחקר ומעשה

ד"ר אייל כרמל, חוקר אוריינות ומסוגלות פיננסית, חבר הנהלה מרכז הפנסיה, ביטוח ופסיכולוגיה כלכלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ארגון פעמונים פועל מזה יותר משני עשורים כדי לסייע לאזרחי ישראל לנהל את כספם בצורה מאוזנת. המספרים מדברים בעד עצמם – עשרות אלפי משפחות ויחידים נעזרו בארגון לאורך השנים, בעוד שאלפי מתנדבים בחרו להיעזר בתשתית שהעמיד עבורם הארגון כדי לסייע לאחרים להתנהל נכון יותר בצורה כלכלית ובחרו להשקיע מזמנם וממרחם לטובת מטרה זו. אבל מעל לכל המאמץ והכוונות הטובות מרחפת שאלה אחת פשוטה: האם זה עובד?

עם השאלה הזאת ברקע התחלנו במרכז לפנסיה, ביטוח ופסיכולוגיה כלכלית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב את שיתוף הפעולה עם ארגון פעמונים לפני קרוב לעשור. ביצענו מחקרים וניתוחים שבחנו את השפעת התוכנית על המשתתפים, הצבענו על נקודות החוזק ועל נקודות החולשה של התוכנית וסיפקנו המלצות, ואילו הארגון מצידו אימץ את הממצאים והמסקנות שעלו מתוך המחקר וביצע תהליכים רבים במטרה להעצים את תרומת התוכנית למשתתפים.

ציון 66 במדד פעמונים מעיד כי משקי בית רבים אינם נהנים מחוסן ומביטחון כלכלי.

תקציר מנהלים

דוח פעמונים שלפניכם מציג ממצאים, תובנות והמלצות המבוססות על סקר בנושא חוסן, אוריינות ומסוגלות פיננסית בחברה הישראלית, שערך ארגון פעמונים בפברואר 2022. הדוח מבוסס על הניסיון המצטבר של ארגון פעמונים בהדרכה, בליווי ובשיקום כלכלי של יחידים ומשפחות.

הסקר הקיף 770 איש מהחברה הישראלית, והוא מהווה מדגם מייצג של האוכלוסיה הגולשת באינטרנט, כולל החברה הערבית והחרדית. חשוב לציין כי קיים מדגם חסר של החברה החרדית בסקר.

מטרות הסקר:

1. קבלת תמונה רחבה על אוריינות ומסוגלות פיננסית בחברה הישראלית. האם הציבור עוקב אחרי חשבונות העו"ש והאשראי, מודע למעקב אחר תנאי הפרישה? באיזו מידה אנשים תופסים עצמם כבעלי ידע פיננסי, והאם הם מוטרדים וחוששים מעיסוק בכסף?

2. זיהוי רמת החוסן הכלכלי של יחידים ומשפחות ובניית מדד פעמונים לחוסן כלכלי.

מהו חוסן כלכלי? "חוסן כלכלי הוא היכולת להתאושש מאירועים כלכליים שליליים, להסתגל לנסיבות כלכליות משתנות ולהתמודד עם לחצים הנובעים מנושאים כלכליים" (Abbott-Chapman, Denholm & Wyld, 2008).

את העיקרון שאין שיפור בלי בחינה עצמית ומשוב מבקש היום הארגון להביא גם לרמה הלאומית. אין כיום במדינת ישראל גוף שלקח על עצמו בעלות על מדידה וניטור של רמת האוריינות והמסוגלות הפיננסית, ומכיוון שכך אי-אפשר לבחון מה מצבה של ישראל בהיבטים אלו היום ולאורך זמן. מדידה היא בסיס לפעולה אפקטיבית בכל תחום. היא מאפשרת לנו לדעת אם העשייה שלנו מובילה למקום שאליו אנחנו רוצים להגיע ולהיכן כדאי למקד את המאמצים.

לתוך המרחב הזה נכנס ארגון פעמונים. כגוף נטול מטרות רווח המחובר לעשייה בשטח, מציע את עצמו הארגון לשמש גורם המוביל את מאמצי ניטור האוריינות הפיננסית לאורך זמן. המדדים המוצגים בפניכם היום הם בעלי ערך כשלעצמם, אך תרומתם הגדולה תתברר לאורך השנים, כאשר נוכל לזהות תבניות ומגמות לאורך זמן ונבין כיצד פעולות שמתבצעות על ידי מקבלי ההחלטות בממשלה, במגזר השלישי ובשוק העסקי משפיעות בפועל על מציאותם היום-יומית של האזרחים.

שני עקרונות עמדו מאחורי פיתוח השאלון. העיקרון הראשון, שהשאלון יתבסס ככל האפשר על שאלונים מתוקפים שמשמשים בהם ברחבי העולם. חלק מהשאלות נבחרו מתוך סקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2012, כדי לאפשר ממד של השוואה לשנים קודמות, חלק מהשאלות משאלון של ה-OECD וחלקן משאלונים מקובלים אחרים המוסיפים היבטים פסיכולוגיים שחסרים במדידה המקובלת.

העיקרון השני שהוביל אותנו היה מתן תמונת מצב הוליסטית של אוריינות פיננסית וחוסן

כלכלי. בעוד שפעמים רבות ההתייחסות לאוריינות פיננסית היא טכנית מעיקרה, אנחנו מאמינים שההיבט הרגשי חשוב לא פחות ואפילו יותר. רבים מהמשתתפים בתוכניות הליווי של פעמונים מציינים את תרומת המלווה ואת השקט הנפשי שמביא איתו תהליך הליווי כגורם העיקרי שתורם ליציאה מהתסבוכת הכלכלית שאליו הם נקלעו. למרות שבפועל השינוי נעוץ בקיצוץ הוצאות ובהגדלת הכנסות, דווקא הירידה בתחושת החרדה והלחץ היא זו שמאפשרת למשתתפים לשנות את אורח חייהם.

הדוח המוצג לפניכם נוגע בהיבטים רבים של התנהלות פיננסית של אזרחי ישראל. תמונת המצב העולה מהדוח אינה מעודדת, ובמקביל, מדגישה את הצורך בפעולה משמעותית המתכללת את מגוון היוזמות השונות בתחום החינוך והניהול הפיננסי ומלווה בתהליך רציף של מדידת אפקטיביות וביצוע התאמות בשטח. אני מקווה שפעילות זו של עמותת פעמונים תהווה את הצעד הראשון הנדרש כדי למלא את חסר ולסייע למדינת ישראל לאמץ מדיניות עקבית ורציפה בתחום החינוך והניהול הפיננסי.

בעוד שפעמים רבות ההתייחסות לאוריינות פיננסית היא טכנית מעיקרה, אנחנו מאמינים שההיבט הרגשי חשוב לא פחות ואפילו יותר.

מדד פעמונים לחוסן כלכלי

במסגרת הסקר גובש לראשונה מדד פעמונים לבחינת החוסן הכלכלי בחברה הישראלית בכלל, ובקבוצות אוכלוסייה פגיעות בתוכה בפרט. המדד מזהה את היכולת להתמודד עם זעזועים כלכליים בהכנסות ובהוצאות, תחושת המסוגלות והביטחון של משק הבית לנהל את ענייניו הכלכליים, היכולת של משק הבית להיות מאוזן בין הכנסות והוצאות ("לסגור את החודש") והפרשה לחיסכון.

מדד פעמונים לחוסן כלכלי יימדד מעתה אחת לשנה. המדידה הקבועה תאפשר זיהוי וניתוח מגמות וקביעת סדרי עדיפויות בפיתוח חוסן כלכלי, כמו גם תשומת לב לקבוצות אוכלוסייה פגיעות.

עיקרי הממצאים

ציון מדד פעמונים לחוסן כלכלי לשנת 2022 עומד על 66 נקודות מתוך 100. ממצאי הסקר בכלל ומדד פעמונים בפרט מעידים על מציאות שברירית של משקי בית רבים. למציאות זו השפעה על איכות החיים של משקי הבית עצמם, אך גם על היציבות הכלכלית-חברתית של המשק כולו.

אחד הממצאים הבולטים הוא הקושי של משקי בית להתמודד עם זעזוע בהוצאות. חלק ניכר ממשתתפי הסקר טענו כי יתקשו להתמודד עם הוצאה חריגה בגובה משכורת חודשית. רבים

העידו כי היו במינוס לפחות פעם אחת בשנה החולפת, כשחלקם נמצאים במינוס תמידי. שבירות זו והיעדר מרווח ביטחון כלכלי ליחידים ומשפחות בישראל משמעם חיים בחוסר יציבות כלכלית מתמדת. חוסר היציבות עלול לגרום לקריסה בעת משבר כלכלי, כפי שקרה

במשבר הקורונה, או בעת התמודדות עם תהליכי מקרו-כלכליים כמו עלייה ביוקר המחיה, או העלאת ריבית במשק. גם אתגרים אישיים כמו פגיעה בתעסוקה, בבריאות ובכושר ההשתכרות עלולים להביא את המשפחה למשבר כלכלי או לנפילה לעוני.

ממצא בולט נוסף הוא כי כסף והתמודדות עם כלכלת המשפחה מעוררים תחושות לא פשוטות: חרדה, לחץ, אשמה, היעדר שליטה ונטייה לברירה מהתמודדות עם סוגיות כלכליות. תחושות אלה מעידות מצד אחד על הצורך במענה אישי, מעצים ותומך ומצד אחר הן עצמן עלולות להוות חסם לפנייה ולשיקום.

מדד פעמונים לחוסן כלכלי מצביע על קבוצות אוכלוסייה מובחנות המאופיינות בשבירות ובפגיעות

כלכלית רבה יותר.

עלו קשיים בהתנהלות הכלכלית בקרב אוכלוסיית בעלי ההכנסות הנמוכות. לא רק שאוכלוסייה זו מתמודדת עם קשיים גדולים יותר בהווה (כשליש מבעלי ההכנסות הנמוכות נמנעים מצריכת מוצרים חיוניים), אלא שהיא מתקשה לתכנן ולפעול למען העתיד. כשליש מבעלי ההכנסות הנמוכות ציינו כי המטרה הפיננסית שלהם היא סגירת חובות. ממצא זה מדאיג במיוחד כיוון שסגירת חוב באמצעות הלוואה עלולה בקלות להביא לסחרור כלכלי ולהעמקת המשבר הכלכלי של המשפחה.

בחברה הערבית המצב גרוע יותר מאשר בכלל הציבור היהודי. האוריינות הפיננסית נמוכה יחסית, תחושות הלחץ והחרדה בהקשר לכסף גבוהות יותר, ולנושא הכספי יש השפעה שלילית על מערכות היחסים במשפחה.

קבוצה פגיעה נוספת היא קבוצת הנשים. פגיעותה של קבוצה זו באה לידי ביטוי בעיקר בשאלות האוריינות הפיננסית. שאלות אלה העלו פער משמעותי בין גברים ונשים. נשים, יותר מגברים, העריכו את רמת הידע הפיננסי שלהן מתחת לממוצע בני גילן, וביטאו פחות מעורבות כלכלית לעומת גברים.

מבט קדימה

למול המציאות הכלכלית המתגרת של משקי בית ויחידים רבים בישראל ולצד רמת החוסן הכלכלי הנמוכה, קורא ארגון פעמונים לתת מענה מערכתי לאתגרים הכרוכים בהתמודדות של יחידים ומשפחות עם סוגיות כלכליות, ועם הצורך לקבל החלטות כלכליות בעלות השלכות לטווח ארוך (נטילת משכנתה, תכנון פרישה).

קריאה זו כוללת ארבע המלצות מרכזיות:

המלצה ראשונה: קידום תוכנית אסטרטגית לאומית לאוריינות ולמסוגלות פיננסית, שמטרתה יצירת אקוסיסטם פיננסי נגיש, מכיל ויעיל יותר התומך בכל קבוצות האוכלוסייה בישראל בדרכים משמעותיות.

התוכנית תתבסס על שני עקרונות מרכזיים:

עיקרון ראשון: פעילות רב-ממדית, המשלבת בין רמת המדינה והרגולציה, רמת הקהילה ורמת הפרט והמשפחה.

חלק ניכר ממשתתפי הסקר טענו כי יתקשו להתמודד עם הוצאה חריגה בגובה משכורת חודשית.

מבוא

ההתנהלות הכלכלית של משפחות ויחידים מעסיקה את קובעי המדיניות באופן שוטף. לאחר משבר הקורונה, ובעיצומו של גל התייקרויות ושיח ציבורי נרחב על יוקר המחיה, נועד דוח זה לספק תמונת מצב עדכנית של המתרחש בישראל. הדוח יספק הבנה מעמיקה של הרגלי ההתנהלות הכלכלית בחברה הישראלית, יסייע בזיהוי ובהבנת מגמות בתחום כלכלת המשפחה, יצביע על קבוצות אוכלוסייה פגיעות בחברה הישראלית ויציע תובנות והמלצות למדיניות.

רכיב מרכזי וליבת הדוח הוא מדד פעמונים לחוסן כלכלי של משפחות ויחידים. מדד זה הושק לראשונה בחודש מרס 2022 והוא נועד לנטר את רמת החוסן הכלכלי של משקי הבית, באופן קבוע, אחת לשנה.

אנו מניחים כי החוסן הכלכלי של משקי הבית מהווה רכיב משמעותי לחוסן של המערכת הכלכלית כולה. הבנה זו התבססה לאחר המשבר הפיננסי בשנת 2008 ומקבלת משנה תוקף בראי המשבר הכלכלי של תקופת הקורונה. משבר הקורונה, שמלווה אותנו ממרס 2020, לימד אותנו את חשיבות ההיערכות לאירועים בלתי צפויים. אזרחים רבים גילו במפתיע שמציאות כלכלית יכולה להשתנות ללא התרעה, והיכולת להסתגל ולהתאים את ההתנהלות למציאות החדשה הפכה למיומנות חשובה. כיוון שכך, מדידה קבועה ולאורך זמן של חוסן כלכלי תאפשר תהליך למידה שיטתי, הפקת תובנות ובסיס מחקרי לקידום מדיניות שתתמוך בחיזוק החוסן הכלכלי של משקי הבית.

אנו שואפים שדוח זה יעורר שיח ויניע את קובעי המדיניות לגיבוש מדיניות וליישומה. השיח וגיבוש המדיניות צריך להיערך במסגרת שולחן עגול תלת-מגזרי, שתהיה בו נציגות לכל בעלי העניין בתחום כלכלת המשפחה, השואפים להגביר את החוסן הכלכלי של משקי הבית, לרבות קובעי מדיניות משרדי הממשלה הרלוונטיים (כמו משרד הכלכלה, משרד הרווחה, המשרד לשוויון חברתי), אנשי המערכת הפיננסית (בנק ישראל, איגוד הבנקים, הבנקים המסחריים), רשויות כמו ביטוח לאומי, רשות המסים וההוצאה לפועל, יועצים לכלכלת המשפחה ועמותות העוסקות בתחום.

**מדידה קבועה ולאורך זמן של חוסן כלכלי באמצעות מדד פעמונים
תאפשר תהליך למידה שיטתי, הפקת תובנות ובסיס מחקרי לקידום
מדיניות שתתמוך בחיזוק החוסן הכלכלי של משקי הבית.**

עיקרון שני: התאמת הפעילות לקבוצות השונות בחברה הישראלית. תוכנית פעולה אפקטיבית תאפשר מתן מענה לחסמים הייחודיים, לשפה ולתרבות של משקי בית מקבוצות שונות, ובעיקר של הקבוצות הפגיעות. התוכנית תתבסס על פעילות של בעלי עניין משלושת המגזרים, הממשלתי-ציבורי, העסקי והשלישי, ותלווה במחקר ובלמידה ממדינות מתקדמות בעולם בתחום זה.

המלצה שנייה: פיתוח אוריינות ומסוגלות פיננסית, באופן עקבי ומתמשך, מהגן ועד לתהליכי הכנה לפרישה, ככלי הכרחי בארגז הכלים של כל אדם במאה ה-21, ובמיוחד בקבוצות מוחלשות ופגיעות. החינוך הפיננסי יהווה משאב מעצים לחיים של ביטחון ויכולת בחירה, ויאפשר מוביליות בין-דורית.

המלצה שלישית: הנגשת השירותים הפיננסיים, באופן בהיר, רגיש ומוותאם לשפה ולתרבות. לעיתים קרובות השפה הפיננסית נתפסת כמסובכת, לא מובנת ומשעממת. יש להתמודד עם חסם זה ולהשתמש במגוון אמצעים כדי להקל על הציבור. כמו כן יש להעניק הדרכה לנותני שירות במערכת הציבורית והפיננסית, בדגש על היכולת לגלות אמפתיה ולתקשר בגובה העיניים עם הציבור.

שירותים פיננסיים דיגיטליים הולכים ותופסים נתח רחב מהפעילות של נותני שירותים פיננסיים. יש להקנות אוריינות דיגיטלית בתחום הפיננסי, לצד אפשרות סיוע ומענה אנושי למי שנזקק לכך.

המלצה רביעית: עידוד לחיסכון כאמצעי להתמודדות עם תרבות הצריכה, כדי להגביר את חופש הבחירה ואת היכולת לממש מטרות, תוך חיזוק העמידה בפני משברים. יש לפתח תמריצים לחיסכון ארוך טווח לצד חיסכון קצר טווח, שישמש את החוסך בעת התרחשות אירועים בלתי צפויים. יש ליצור מנגנונים של תמיכה קהילתית בתחום הצרכנות הנבונה ועידוד לחיסכון. כמו כן יש להעניק כלים והדרכות ברמת הפרט שינחו כיצד להתמודד עם חסמים רגשיים ובירוקרטיים העומדים בפני אדם המעוניין לחסוך.

לסיכום, אנו קוראים לבניית תוכנית אסטרטגית לאומית להגברת החוסן הכלכלי, קידום האוריינות והמסוגלות הפיננסית באמצעות קידום יוזמות ושותפויות רב-מגזריות.

אנו קוראים לבניית תוכנית אסטרטגית לאומית להגברת החוסן הכלכלי, קידום האוריינות והמסוגלות הפיננסית באמצעות קידום יוזמות ושותפויות רב-מגזריות.

פירוט פרקי הדוח

- 1 **הפרק הראשון** עוסק בהצגת **עיקרי הממצאים** מתוך סקר פעמונים. סקירה זו מספקת תמונת מצב עדכנית לאתגרים בהתנהלות הכלכלית של משקי בית ויחידים בישראל.
- 2 **הפרק השני** מתאר את **מדד פעמונים לחוסן כלכלי** של משפחות ויחידים. מדד זה בוחן מהי מידת היכולת של משקי בית ויחידים להתמודד עם זעזועים, להסתגל למציאות כלכלית חדשה ולעמוד בלחצים כלכליים של היום-יום.
- 3 **הפרק השלישי** מפרט את **המשמעות של מדד פעמונים** לחוסן כלכלי עבור קבוצות אוכלוסיות פגיעות. מדד פעמונים שם זרקור על משקי בית עם רמת חוסן נמוכה. בפרק זה נבחן מספר אוכלוסיות עם ציון נמוך במדד החוסן הכלכלי.
- 4 **הפרק הרביעי** כולל את **סיכום הדוח והמלצות** כיצד ניתן להגביר את החוסן הכלכלי של משקי בית ויחידים. המלצות אלו רלוונטיות לקובעי מדיניות, לפעילים חברתיים ולארגונים העוסקים בכלכלת המשפחה ובחוסן הכלכלי-חברתי.

עיקרי הממצאים בדוח

על מה מתבסס הדוח?

הדוח מתבסס על סקר פעמונים שהתבצע בפברואר 2022, באמצעות חברת גיאוקרטוגרפיה. הסקר כלל כ-60 שאלות העוסקות בתחומים הבאים בכלכלת משפחה:

מאזן חודשי - היכולת לממן הוצאות שוטפות

אוריינות פיננסית - שאלות ידע כלכלי

איתנות כלכלית - היכולת להתמודד עם זעזוע כלכלי

ניהול פיננסי - מעקב ומודעות פיננסית

כסף ורגש - תחושות והשפעות רגשיות בעקבות המצב הכלכלי

נוסף על שאלות הנוגעות להתנהלות הכלכלית של משקי הבית, הסקר כלל שש שאלות נוספות על בסיסן חושב מדד פעמונים לחוסן כלכלי.

בחירת השאלות התבססה על ספרות בנושא מדידת חוסן, אוריינות, חרדה ובריאות פיננסית (Lusardi & Mitchell, 2011; UNSGSA Financial Health Working Group, 2021). נוסף על כך, נלקחו מספר שאלות מתוך סקר אוריינות פיננסית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שבוצע בשנת 2012 בקרב משקי בית בישראל. הסתמכנו גם על סקר של OECD/INFE שפורסם בשנת 2020 בנושא אוריינות פיננסית (OECD/INFE, 2020). סקר זה בוצע במספר מדינות בעולם, אולם לא בוצע בישראל.

תמונת המצב של כלכלת המשפחה

מדי שנה, בתאריך 21 במרס, מציינים ברחבי העולם את היום הבין-לאומי לכלכלת המשפחה. יום זה נועד להגביר את המודעות לחשיבות של ניהול כלכלי מאוזן ואחראי, מתוך הכרה במורכבות ובקושי של משקי בית רבים להתנהל נכון מבחינה כלכלית.

הממצאים מסקר שערך ארגון פעמונים, המוצגים לפניכם, מצביעים על מציאות שברירת של משקי בית רבים. למציאות זו השפעה על רמת החיים של משקי הבית עצמם, אך גם על היציבות הכלכלית-חברתית של המשק כולו.

מדד פעמונים לחוסן כלכלי לשנת 2022:

הסיבה הבולטת ביותר ללקיחת הלוואה חדשה היא כיסוי חובות קיימים

בשאלות ידע פיננסי, נשים נוטות לענות "לא יודעת" פי 2 עד פי 3 יותר מאשר גברים

בעלי הכנסות נמוכות ובעלי השכלה נמוכה: עוקבים פחות אחר הוצאות, נוטים פחות לחסוך וקוראים פחות את דוחות הפנסיה התקופתיים

אחוז הערבים במינוס כרוני כפול מאחוז היהודים

42% עם תחושת שליטה בינונית-מועטה על המצב הכלכלי

27% מעידים כי המצב הכלכלי משפיע לרעה על מערכות יחסים במשפחה

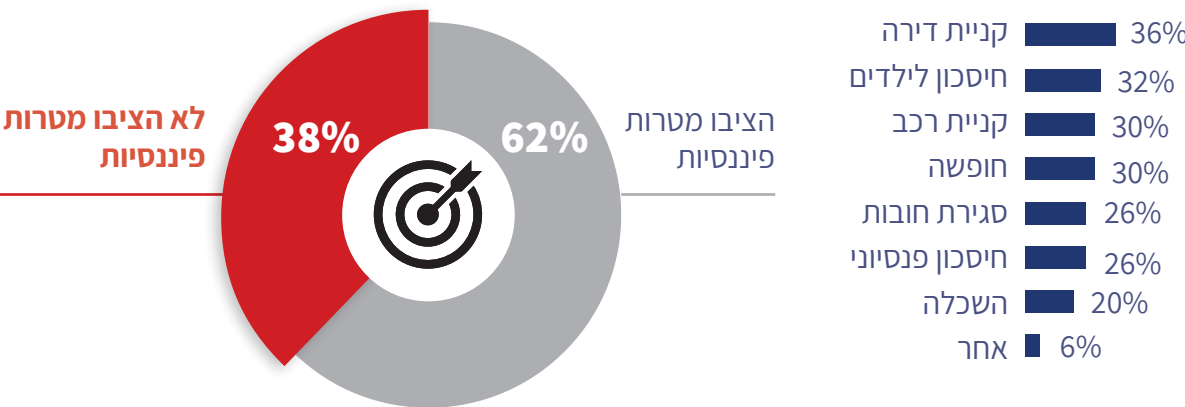

בקרוב 40% מחשבה על המצב הכלכלי עלולה לעורר לחץ או חרדה

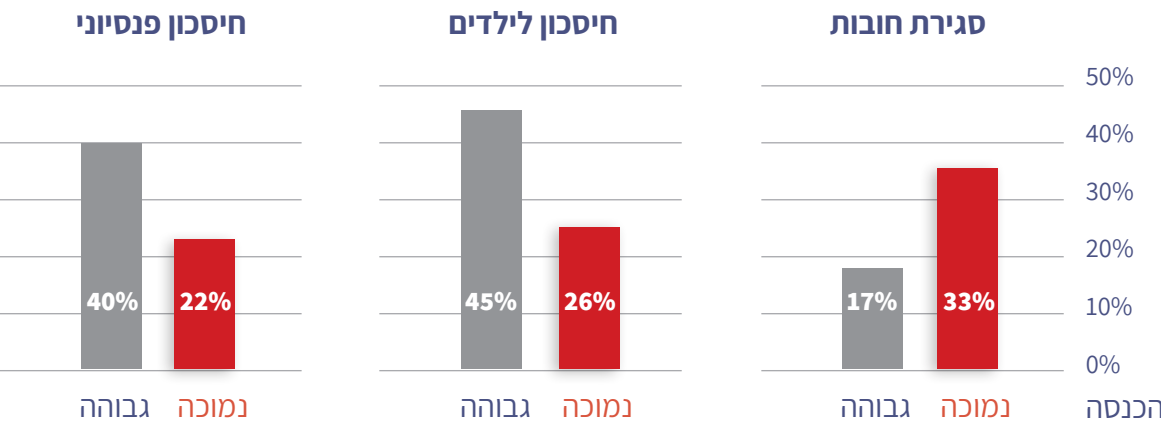
ניהול פיננסי | חשיבה על העתיד

הצבת מטרות פיננסיות היא רכיב משמעותי בחשיבה לטווח ארוך ולתכנון כלכלי עתידי. שאלנו את המשיבים מהן המטרות הפיננסיות שלהם:

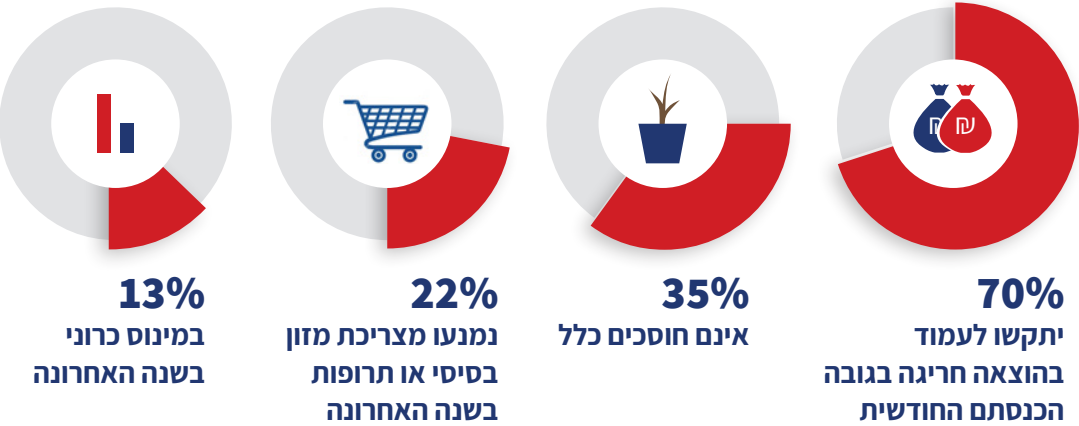

בעלי הכנסה נמוכה מציבים לעצמם מטרות שונות מבעלי הכנסה גבוהה.

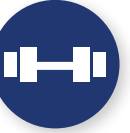

לבעלי הכנסה נמוכה מהממוצע דחוף יותר לסגור חובות מהעבר, בעוד שבעלי הכנסה גבוהה מהממוצע חושבים על עתיד ילדיהם ופרישה לפנסיה.

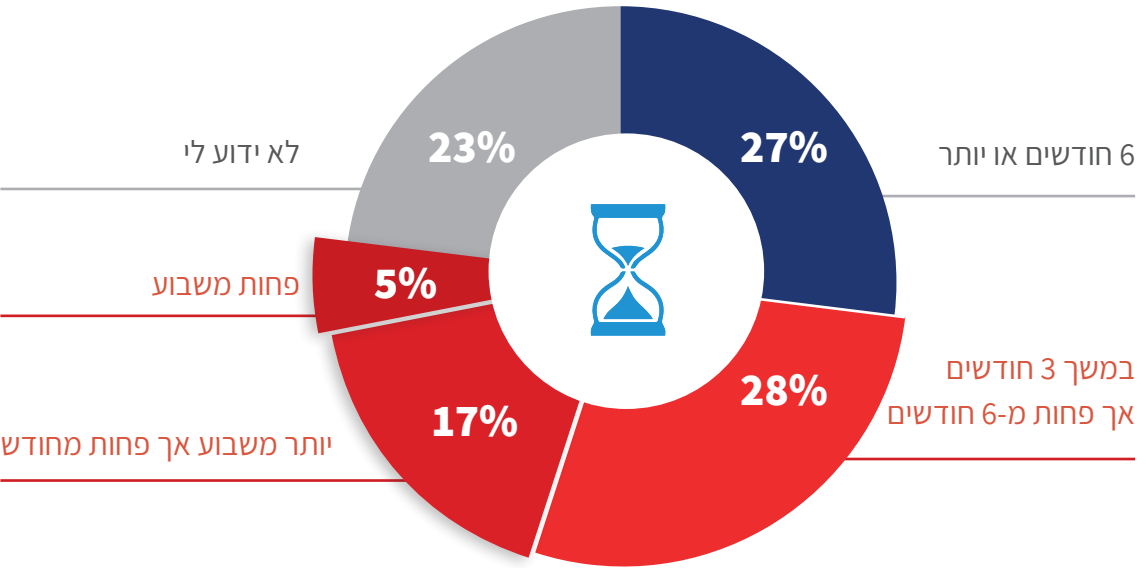
מאזן חודשי | האתגר בהתנהלות הכלכלית השוטפת

איתנות כלכלית | מתקשים להחזיק מעמד במקרה של אובדן הכנסה

אם המפרנס/ת העיקרי/ת במשק הבית שלך היה מאבד/ת את מקור הפרנסה, במשך כמה זמן היית/ם יכולים לכסות את הוצאות המחיה מבלי ללוות כסף או מבלי למכור את הבית?

כסף ורגש

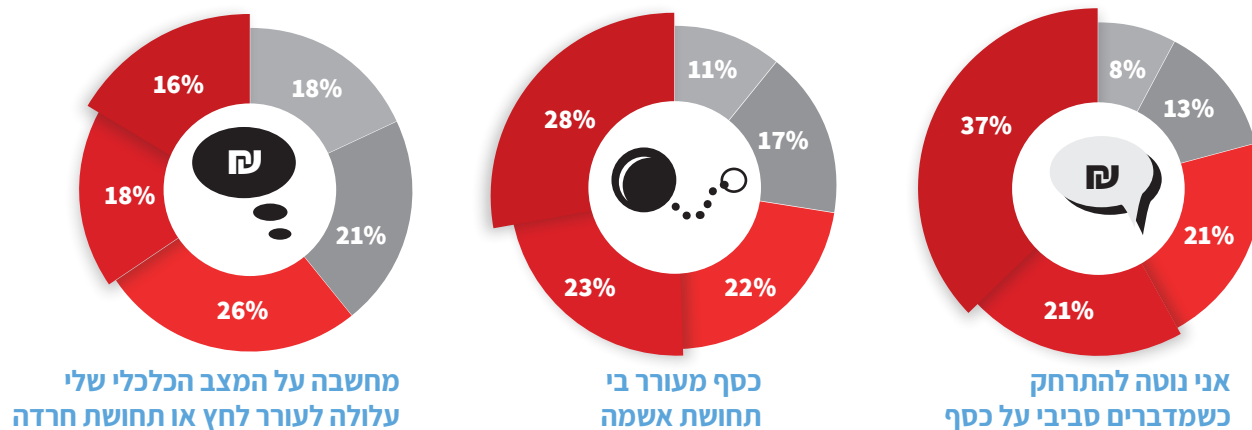

הבחנה בין הציבור הערבי לציבור היהודי מגלה פערים דומים: פי 2 ממשקי הבית בציבור הערבי רוצים לסגור חובות מהעבר, בעוד בציבור היהודי חושבים על עתיד הילדים ופרישה לפנסיה.

הסקר מצביע על פער בהתנהלות של משקי בית מקבוצות אוכלוסייה שונות. בעלי הכנסות נמוכות מתמקדים בלשרוד את היום-יום, בעוד שבעלי הכנסות גבוהות בונים לעצמם ולילדיהם את העתיד. מוללינת'ן ושפיר מסבירים כיצד מחסור בכסף משפיע על תהליך קבלת ההחלטות וגורר חשיבה צרה לטווח קצר עם קושי לתכנן ארוך טווח (Mullainathan & Shafir, 2012). תופעה זו שכיחה בקרב משקי בית המגיעים לתהליך שיקום

בעלי הכנסות נמוכות מתמקדים בלשרוד את היום-יום, בעוד שבעלי הכנסות גבוהות בונים לעצמם ולילדיהם את העתיד.

כלכלי בארגון פעמונים, כאשר אחת המטרות היא לאפשר למשפחה להתרומם מקשיי היום-יום ולנהל את כלכלת משק הבית תוך ראייה רחבה וארוכת טווח.

כלל לא ■ במידה מועטה ■ במידה בינונית ■ במידה רבה ■ במידה רבה מאוד ■

האתגר העומד בפני משקי בית רבים בהתנהלות הכלכלית שלהם לא נוגע לקשיים חשבונאיים או לפערי ידע בלבד. רגשות שליליים הקשורים לכסף מהווים תופעה שכיחה, הכוללת פחד וחרדה, לחץ ותחושת אשמה (Shapiro & Burchell, 2012). חרדה פיננסית עלולה ליצור אפקט "בת יענה", הרצון לטמון את הראש בחול כאשר נושאים כלכליים עולים.

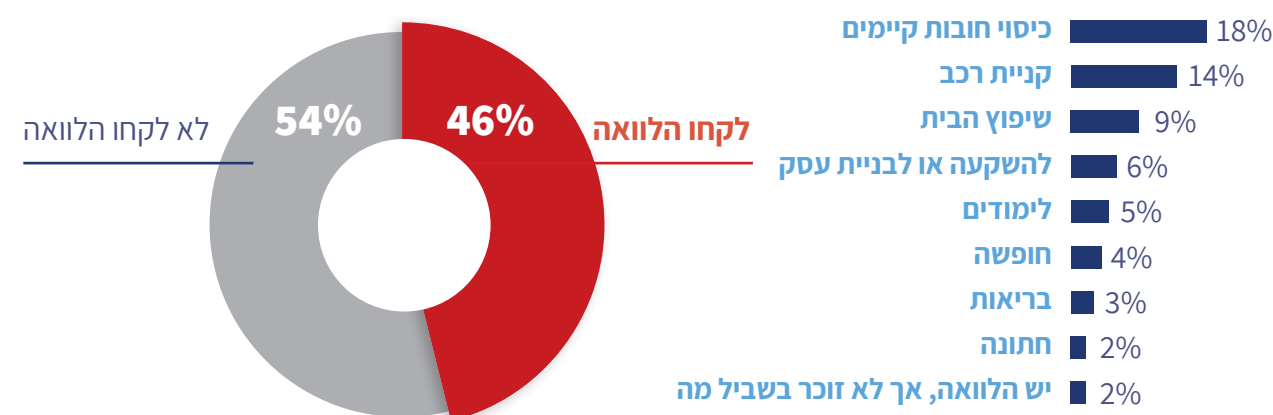
המצב הכלכלי משפיע לרעה על המצב במשפחה

התמונה המתקבלת מממצאי סקר פעמונים מעלה את הצורך לחקור, למדוד ולפעול בעולם כלכלת המשפחה, בדגש על הגברת החוסן הכלכלי של משקי בית בישראל.

פותרים בעיית אשראי - באשראי חדש

הנטייה להתמודד עם גירעון חודשי ומצוקת תזרים בעזרת אשראי נוסף מביאה משקי בית רבים לסחרור כלכלי שלא קל לצאת ממנו. בתהליך שיקום כלכלי של ארגון פעמונים מסייעים המלווים להוציא משפחות ממעגל ההלוואות. בחברה הישראלית, התופעה של כניסה למעגל ההלוואות איננה שולית ומקשה על משקי בית רבים בהתנהלותם הכלכלית. הסיבה הבולטת ביותר ללקיחת הלוואות חדשות (לא כולל משכנתאות) היא כיסוי חובות קיימים.

מדידת חוסן כלכלי

במשך תקופה ארוכה, המדידה המקובלת לחוסן ושכירות פיננסית התבססה על נתוני החובות והנכסים של משקי הבית ועל המאזן החודשי של הוצאות והכנסות. ההנחה המקובלת הייתה שמתוך המאזנים והמספרים ניתן לכמת את היכולת של משק בית להתמודד עם זעזוע כלכלי ולהסתגל למציאות כלכלית חדשה. אולם חוקרים הצביעו על הבעייתיות של מדידת חוסן על סמך מאזנים ונתונים. הטענה היא שמדידה זו מוטת ומפספסת את אותם משקי בית שאמנם אין ברשותם כסף זמין, אולם הם יכולים לעמוד בפני זעזוע כלכלי במגוון דרכים.

הספרות מעלה מספר התנהגויות כלכליות נפוצות בתגובה לזעזוע כלכלי, ובראשן בקשת סיוע ממשפחה ומחברים, שינוי הרגלי צריכה, העלאת שעות עבודה ויציאה לעבודה של בן משפחה שלא עבד. כל אותן התנהגויות כלכליות אינן נמדדות כאשר בוחנים את יחס הנכסים והחוב של משק הבית או את המאזן החודשי. בשנת 2011 פורסם מאמר חשוב המציע שיטה אחרת למדידת שכירות פיננסית (Lusardi & Mitchell, 2011). החוקרים בחרו למדוד רמת שכירות פיננסית בעזרת דיווח עצמי של משקי הבית ביחס

למידת המסוגלות שלהם להתמודד עם הוצאה חריגה בגובה 2,000 דולר. לטענתם, השאלה באיזו מידה משק הבית מעריך שבאפשרותו להתמודד עם הוצאה חריגה מכילה מגוון התנהגויות כלכליות למול ההוצאה החריגה, ולכן מאפשרת למדוד חוסן ושכירות פיננסית בצורה ממוקדת יותר.

"לסגור את החודש"

כלי מדידה נוסף לחוסן ושכירות פיננסית הוא השאלה אם משק הבית מסוגל לממן את הוצאותיו השוטפות ו"לסגור את החודש" (Lusardi, Hasler & Yakoboski, 2021; Demertzis, Domínguez-Jiménez & Lusardi, 2020). משק בית שאינו מסוגל "לסגור את החודש" ומתנהל עם גירעון מגלה שכירות פיננסית ונמצא פגיע למול זעזוע כלכלי, הן מצד ההכנסות הן מצד ההוצאות.

תחושת מסוגלות

תחושת מסוגלות של משק הבית היא מרכיב משמעותי להערכת היכולת של משק בית להתאים את עצמו למציאות כלכלית חדשה ולנסיבות חיים משתנות. החשיבות ביכולת להסתגל עלתה למודעות עם פרוץ משבר הקורונה והשינוי באורחות החיים שנכפו על משקי בית רבים. לא רק משבר בסדר גודל של הקורונה כופה על משקי בית להשתנות ולהסתגל. אירועי חיים אישיים כגון פיטורים, מחלה או שינוי המצב המשפחתי יוצרים סיטואציות כלכליות הדורשות יכולת התאמה והסתגלות.

חוסן כלכלי הוא היכולת להתאושש מאירועים כלכליים שליליים, להסתגל לנסיבות כלכליות משתנות ולהתמודד עם לחצים הנובעים מנושאים כלכליים.

מדד פעמונים לחוסן כלכלי

מדד פעמונים לחוסן כלכלי של משפחות ויחידים בישראל, נשען על ספרות מקצועית וניסיון של שנים רבות בארגון פעמונים בתחום כלכלת המשפחה. בפרק זה נתאר את הרקע המחקרי עליו התבססנו בתהליך בניית המדד. לאחר מכן נסביר את מבנה המדד וכיצד התקבל הציון.

מהו חוסן כלכלי?

חוסן כלכלי הוא היכולת להתאושש מאירועים כלכליים שליליים, להסתגל לנסיבות כלכליות משתנות ולהתמודד עם לחצים הנובעים מנושאים כלכליים (Abbott-Chapman et al., 2008).

נשאלת השאלה כיצד יש למדוד את רמת החוסן הכלכלי של משק בית? במהלך השנים האחרונות ובעקבות המשבר הפיננסי בשנת 2008, עלתה חשיבות המחקר בנושא חוסן ושכירות כלכלית של משקי בית, מתוך הבנה של חשיבות הנושא ליציבות המערכת הפיננסית כולה.

מדד פעמונים לחוסן כלכלי לשנת 2022:

יכולת גבוהה להתמודד
עם זעזועים עתידיים

100

66

0

קושי להתמודד
עם זעזועים עתידיים

מדד פעמונים לחוסן כלכלי הוא ציון בטווח שבין 0 ל-100. הציון הוא משוקלל ומשקף את היכולת של המשיב להתמודד עם זעזועים ולהסתגל למציאות משתנה. שיטת ניקוד זו מאפשרת לתפוס את המורכבות היחסית של חוסן כלכלי, בניגוד לציון בינארי המפשט את עולם התוכן לכדי תשובה פשוטה של כן או לא.

מדד פעמונים לשנת 2022 עומד על
66 נקודות ומעורר חשש לשבירות
כלכלית של משפחות ויחידים בישראל.

ציון נמוך במדד מעיד על הקושי להתמודד עם זעזועים עתידיים. המשמעות של קושי זה היא סבירות גבוהה של משקי בית להיכנס לסחרור כלכלי, תלות בסביבה הקרובה וסיוע מהרשויות או כניסה למעגל העוני במשבר הכלכלי הבא.

חיסכון

מחקרים רבים בנושא משבר הקורונה העלו את הצורך והחשיבות ב"כרית ביטחון כלכלי", כלומר סכום כסף זמין למקרה של משבר עתידי (Lusardi et al., 2021; Van Dalen & Henkens, 2020).

במקרה של ירידה בהכנסה או בהוצאות הוצאה חריגה, כספי חירום זמינים מאפשרים למשק הבית להתמודד טוב יותר ולהימנע מלקיחת הלוואות מיותרות ולהיכנס לסחרור כלכלי. ברוב משקי הבית, הדרך לצבור כספי חירום הוא בעזרת חיסכון קבוע המיועד לטווח קצר. חיסכון לטווח קצר מגביר את החוסן הפיננסי של משק הבית ומכין אותו לקראת משבר עתידי (Demertzis et al., 2020).

כיצד נבנה מדד פעמונים לחוסן כלכלי?

המדד חושב על בסיס שש שאלות המכסות את ההיבטים השונים של היכולת להתמודד עם זעזועים ולהסתגל למציאות כלכלית חדשה (פירוט השאלות בנספח 1).

הכנסה מעל לממוצע

הכנסה מתחת לממוצע

רמת הכנסה

לא ביצעו מעקב אחר הוצאות שוטפות בשנה האחרונה

לא נוהגים לקרוא את דוחות הפנסיה התקופתיים

לא חוסכים בשגרה

8.6% מבעלי הכנסה מתחת לממוצע

2.7% מבעלי הכנסה מעל לממוצע

8.8%

20.5%

23.6%

42.6%

50%
40%
30%
20%
10%
0%

קבוצות אוכלוסייה פגיעות

פרק

3

עיקרי הממצאים

יהודי

ערבי

לאום

אקדמית

על-תיכונית

עד-תיכונית

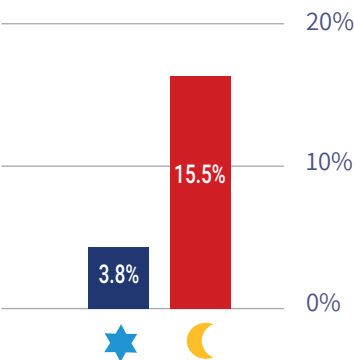
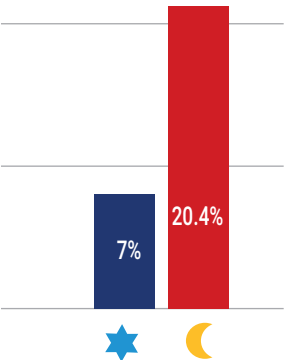
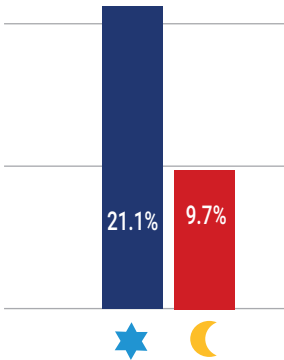
רמת השכלה

בדקו את תנאי הפנסיה וביצוע שינויים בשנתיים האחרונות

הוצאות גבוהות מהכנסות במידה רבה

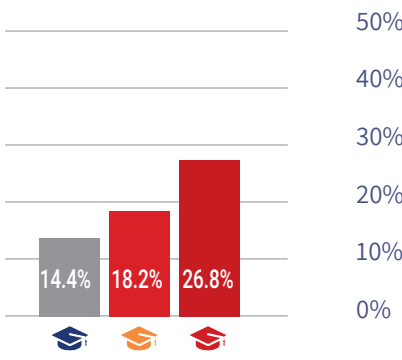
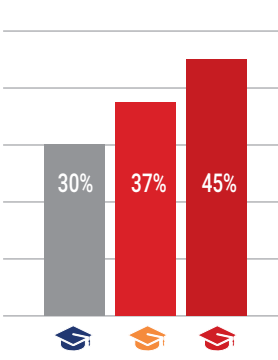
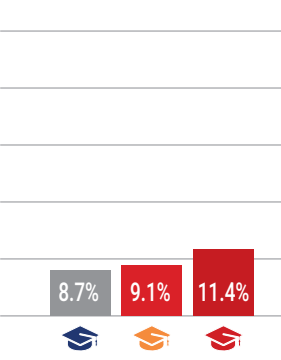
לא ביצעו מעקב אחר הוצאות שוטפות בשנה האחרונה

הוצאות גבוהות מהכנסות במידה רבה

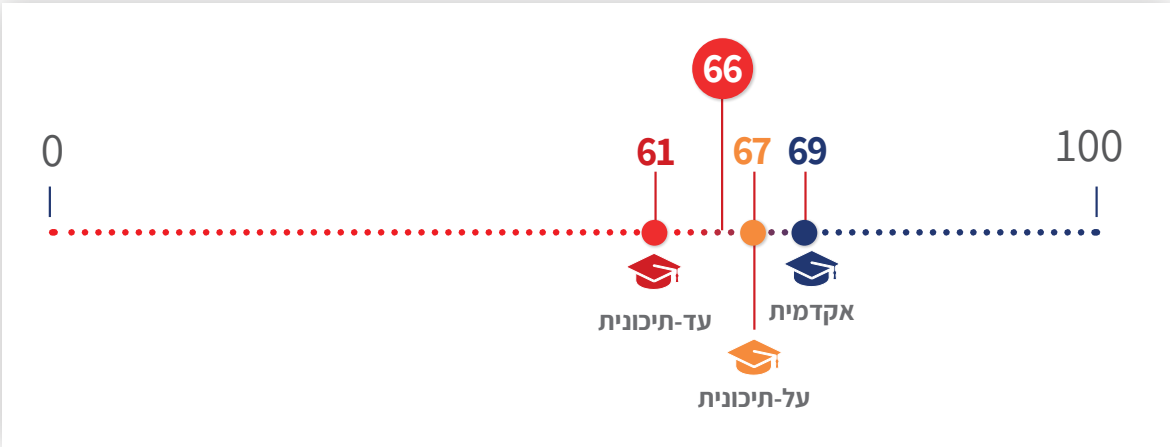
לא נוהגים לקרוא את דוחות הפנסיה התקופתיים

לא חוסכים בשגרה

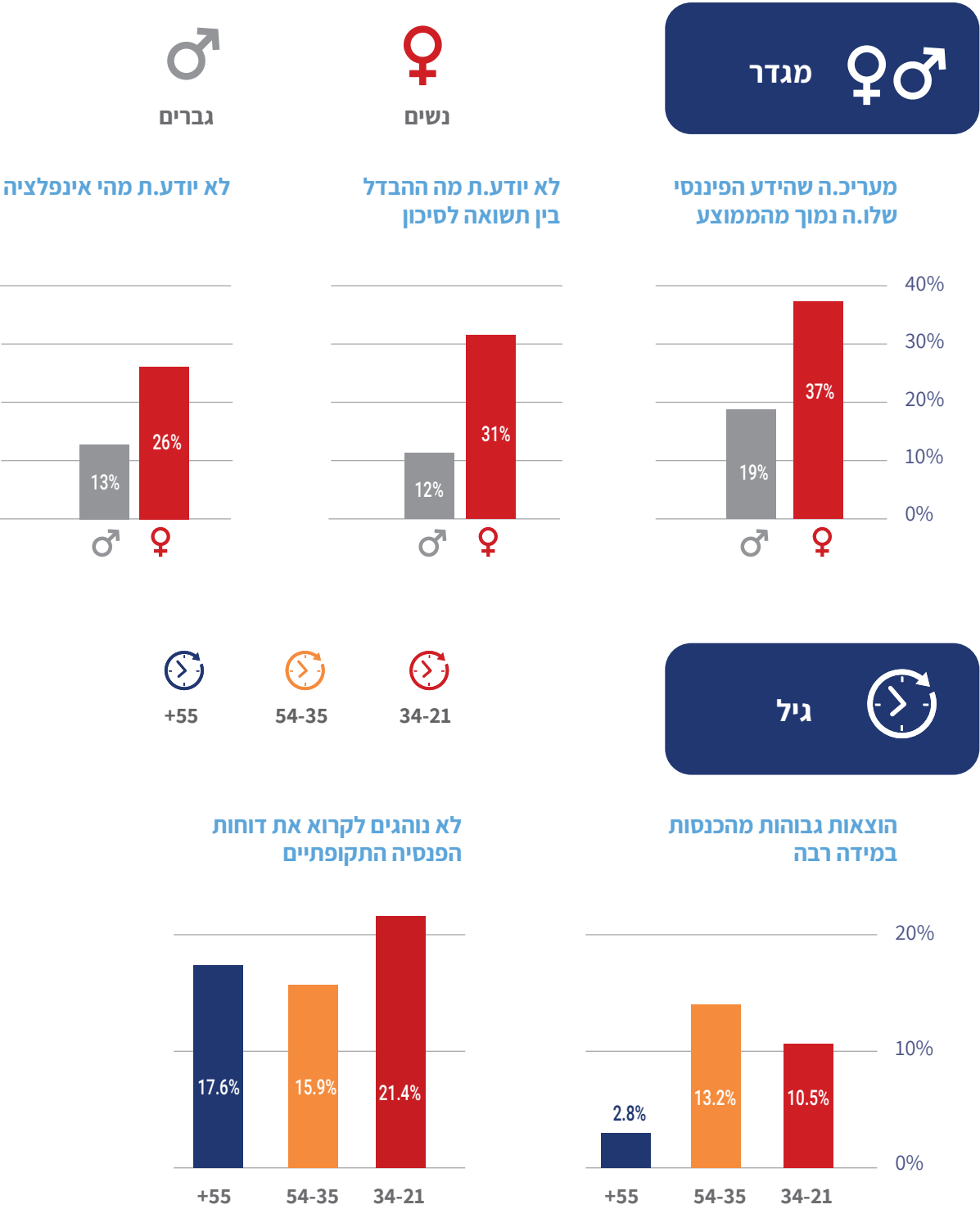

מדד פעמונים לחוסן כלכלי מאפשר לזהות קבוצות אוכלוסייה עם רמת חוסן כלכלי נמוכה. תחילה נבחין בין קבוצות אוכלוסייה לפי רמות השכלה השונות ונצביע על השבירות של בעלי השכלה נמוכה. השכלה נמוכה מובילה פעמים רבות לחסם עליון בכושר ההשתכרות של משק הבית. נצביע על הפער בין בעלי הכנסות נמוכות, המתקשים לחסוך לאורך זמן ועל כן פגיעים בפני הוצאות חריגות או אובדן הכנסה, לבין בעלי הכנסות גבוהות המקבלים ציון גבוה במדד החוסן הכלכלי. רמות השכלה נמוכות והכנסות נמוכות מהממוצע הם מאפיינים נפוצים בקרב האוכלוסייה החרדית והאוכלוסייה הערבית. שתי הבחנות נוספות הן הבחנה מגדרית והבחנה לפי גיל.

רמת החוסן הכלכלי לפי רמות השכלה
ציון מדד פעמונים לחוסן כלכלי לפי רמות השכלה

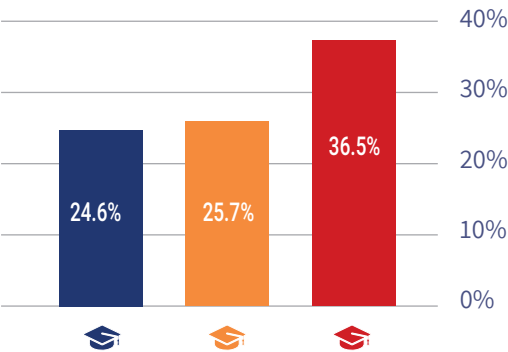

במטרה להבין את המאפיינים הכלכליים של בעלי השכלה נמוכה ולהסביר את הציון הנמוך ברמת החוסן הכלכלי שלהם, נבחן את ההתנהגות הכלכלית של קבוצה זו, את האוריינות הפיננסית ואת דפוסי התעסוקה שלהם.

נוסף על שאלות הידע הפיננסי, נשאלו המשיבים כיצד היו מדרגים את הידע הפיננסי שלהם ביחס לבני גילם. נמצא כי שיעור גבוה יותר של בעלי השכלה נמוכה מדרגים את הידע הפיננסי שלהם מתחת לממוצע לעומת בעלי השכלה גבוהה.

מדרגים את הידע הפיננסי שלהם מתחת לממוצע

אוריינות פיננסית אובייקטיבית (ידע פיננסי) ואוריינות פיננסית סובייקטיבית (תפיסת הידע הפיננסי) משפיעות על פעולות כלכליות וקבלת החלטות (Allgood & Walsted, 2012). תפיסה סובייקטיבית של רמת הידע משפיעה לעיתים אף יותר מאשר רמת הידע בפועל. תחושת המחסור בידע פיננסי בקרב משקי בית בעלי השכלה נמוכה יוצרת מעגל שלילי של הימנעות מפעולה כלכלית ולקיחת אחריות. במהלך משבר הקורונה בעלי אוריינות פיננסית נמוכה הושפעו כלכלית לרעה יותר מאשר בעלי אוריינות פיננסית גבוהה. הם נטו יותר מאחרים להתמודד עם המשבר הכלכלי באמצעות לקיחת הלוואות (לאופר ורוזן, 2021).

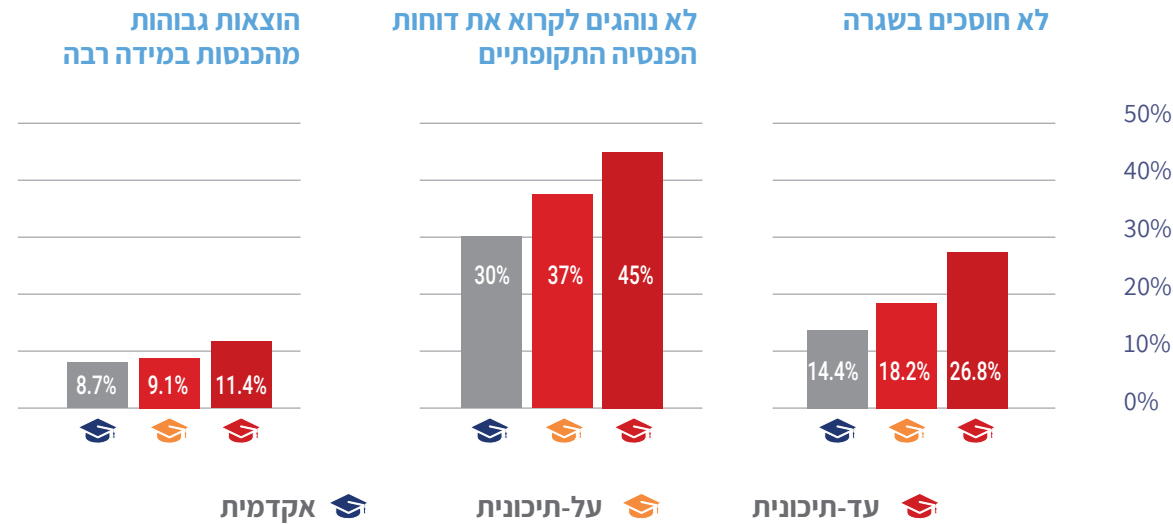
תעסוקה

במחקר של ה-OECD בנושא אבטלה וחסמים בשוק העבודה נמצאו שלושה חסמים מרכזיים המקשים על השתלבות בשוק התעסוקה: מחסור בהזדמנויות בשוק העבודה, תמריץ כלכלי שלילי והשכלה נמוכה (Fernandez, et al., 2016). השכלה מתאימה היא מפתח משמעותי להשתלבות בשוק התעסוקה וליציבות תעסוקתית. בדוח של שירות התעסוקה לשנת 2020, עולה כי באזורים המשוויכים לאשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים יש שיעור גבוה של דורשי עבודה, ורבים מהם בעלי השכלה תיכונית בלבד. לאחר הסגרים של תקופת הקורונה, רבים מבעלי השכלה נמוכה שנפלטו משוק התעסוקה התקשו לחזור לעבודה או חזרו בקצב איטי יותר מאשר שאר האוכלוסייה (שירות התעסוקה, 2021).

יציבות תעסוקתית מאפשרת למשק בית תכנון פיננסי ארוך טווח, המהווה מרכיב משמעותי ביכולת של משק בית להתמודד עם זעזועים ומשברים. סקר פעמונים בחן מה שיעור משקי הבית המציבים לעצמם מטרות פיננסיות וכיצד הם פועלים כדי להשיג מטרות אלו. לפי ממצאי הסקר, בקרב בעלי השכלה עד-

התנהגות כלכלית

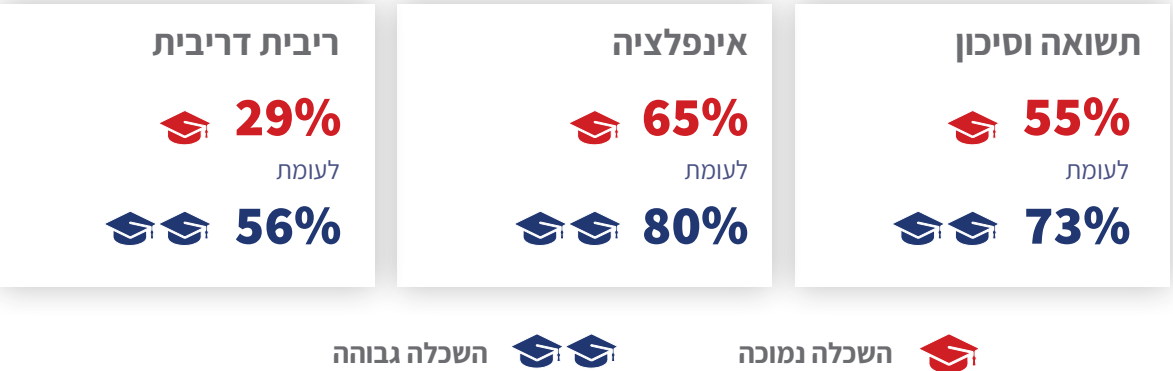
קיימים פערים בהתנהגות הכלכלית של בעלי השכלה נמוכה וגבוהה. שיעור גבוה יותר של בעלי השכלה נמוכה אינם מאוזנים בין הוצאות והכנסות, חוסכים פחות ועוקבים פחות אחר הפנסיה.

אוריינות פיננסית

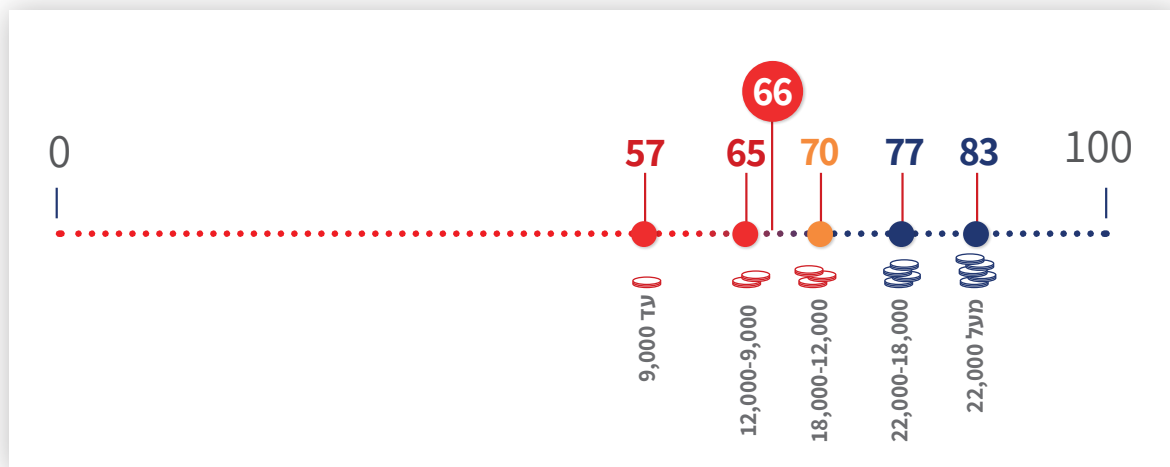
בעלי השכלה גבוהה עונים נכון על שאלות ידע פיננסי בשיעור גבוה יותר מבעלי השכלה נמוכה. כלומר הם בעלי אוריינות פיננסית גבוהה יותר.

ענו נכון על השאלה בנושא:

השכלה גבוהה   השכלה נמוכה

ציון מדד פעמונים לחוסן כלכלי לפי רמות הכנסה

מתקשים לחסוך

רמת הכנסה נמוכה מקשה על היכולת של משק הבית לחסוך כסף לשעת חירום (דוח בנק ישראל, 2021). חיסכון מהווה גורם חוסן משמעותי המשפיע על היכולת של משק בית להתמודד עם לחצים כלכליים ולהתאושש מזעזועים. מעבר לרמת החיסכון הנמוכה, במשברים כלכליים, בעלי הכנסות נמוכות סובלים יותר מירידה בהכנסות ואף מפטורים. במהלך משבר הקורונה, בעלי הכנסה גבוהה נפגעו בצורה מתונה, אך בעלי הכנסה נמוכה התמודדו עם ירידה משמעותית בהכנסות או פיטורים בשיעורים גבוהים יותר (בנק ישראל, 2021). היעדרה של "כרית ביטחון" של חיסכון או חיסכון לא מספק יצרו אילוצים כלכליים לא פשוטים, ובמקרים רבים בעלי הכנסות נמוכות נאלצו לקחת הלוואות למימון צריכה שוטפת והתמודדות עם לחצים כלכליים (לאופר, הרן-רוזן וסומך, 2021).

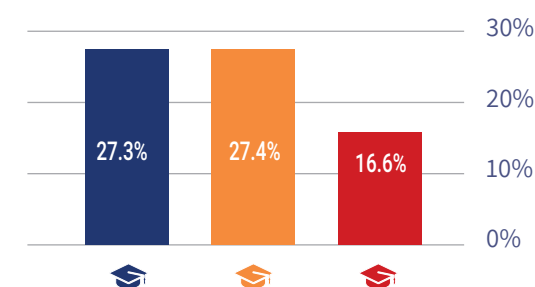
מתקשים להסתגל למציאות החדשה

במקביל לירידה בהכנסות, לבעלי הכנסה נמוכה נטל גבוה יותר של הוצאות על צריכה, בדגש על הוצאות קבועות, כגון שכר דירה. נתון זה מקשה על משקי הבית ברמות הכנסה נמוכות להתאים את רמת ההוצאות לרמת ההכנסות המשתנה, דבר שעלול להביא את משק הבית לסחרור כלכלי (בנק ישראל, 2020). המכון הישראלי לדמוקרטיה מצביע על הקושי של משקי בית ברמות הכנסה נמוכות להתאים את עצמם לעבודה מהבית, בעיקר לאור מחסור באמצעים (אבירם-ניצן וזקן, 2020). זו דוגמה נוספת לקושי של משקי בית בעלי הכנסות נמוכות להסתגל למציאות כלכלית חדשה.

תיכונית רק 51% הציבו לעצמם מטרות פיננסיות, בעוד ש-68% מקרב בעלי השכלה אקדמית הציבו מטרות פיננסיות.

נוסף על כך, בעלי השכלה בינונית וגבוהה פונים להגדלת מקורות הכנסה בשיעורים גבוהים יותר מאשר בעלי השכלה נמוכה. נתון זה יכול להעיד על החסם העומד בפני בעלי השכלה נמוכה להגדיל את הכנסתם כדי להשיג את מטרותיהם.

שאלה: האם יצא לך לפעול כדי להשיג את המטרה החשובה ביותר שלך?
תשובה: כן, איתור מקורות הכנסה נוספים.

אקדמית על-תיכונית עד-תיכונית

התנהלות פיננסית לא מאוזנת, אוריינות פיננסית נמוכה וחסמים בשוק התעסוקה מאפיינים את בעלי השכלה הנמוכה בשיעורים גבוהים יותר מאשר את בעלי השכלה הגבוהה. מציאות זו מקשה על אותם משקי בית להיערך לקראת משבר ולעמוד בלחצים כלכליים, ומתבטאת ברמת חוסן כלכלי נמוכה.

רמת החוסן הכלכלי לפי רמות הכנסה

לפי מדד פעמונים לחוסן כלכלי, קיים פער משמעותי ברמת החוסן הכלכלי בין בעלי הכנסה גבוהה לבעלי הכנסה נמוכה.

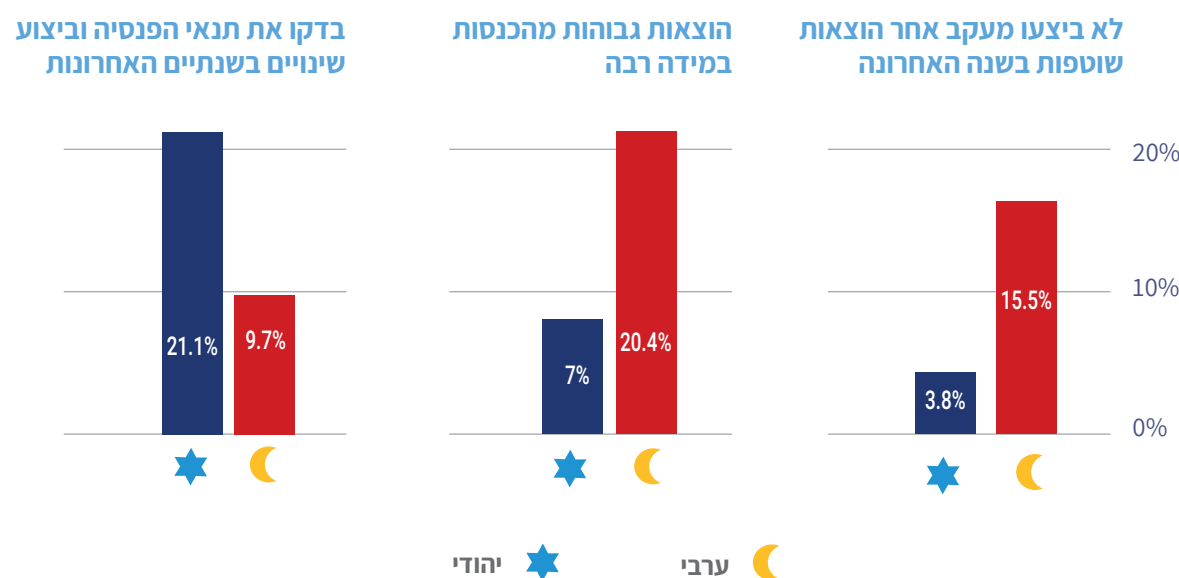
הפגיעות של משקי בית עם הכנסה נמוכה איננה תופעה חדשה. כאשר בוחנים את השפעת תקופת הקורונה על משקי בית מגלים כי בעלי הכנסה נמוכה נפגעו בצורה הקשה ביותר מהזעזועים הכלכליים. כיוון שכך, הפער בין בעלי הכנסות גבוהות לנמוכות גדל בעקבות הקורונה (Lusardi et al., 2021).

רמת החוסן הכלכלי בקרב הציבור הערבי-מוסלמי

כאשר מבחינים בין ציון מדד החוסן של הציבור היהודי לעומת הציבור הערבי-מוסלמי מתקבל פער משמעותי. בעוד שציון הציבור היהודי עומד על 69, הציבור הערבי-מוסלמי מקבל ציון 53. ניתן להסביר את הפער המשמעותי ברמות החוסן הכלכלי על ידי המאפיינים הכלכליים-דמוגרפיים של אוכלוסיות אלו.

התנהגות כלכלית

כאשר משווים בין ההתנהגות הכלכלית של משקי בית מהציבור הערבי למשקי בית מהציבור היהודי על בסיס סקר פעמונים, מגלים פער משמעותי.

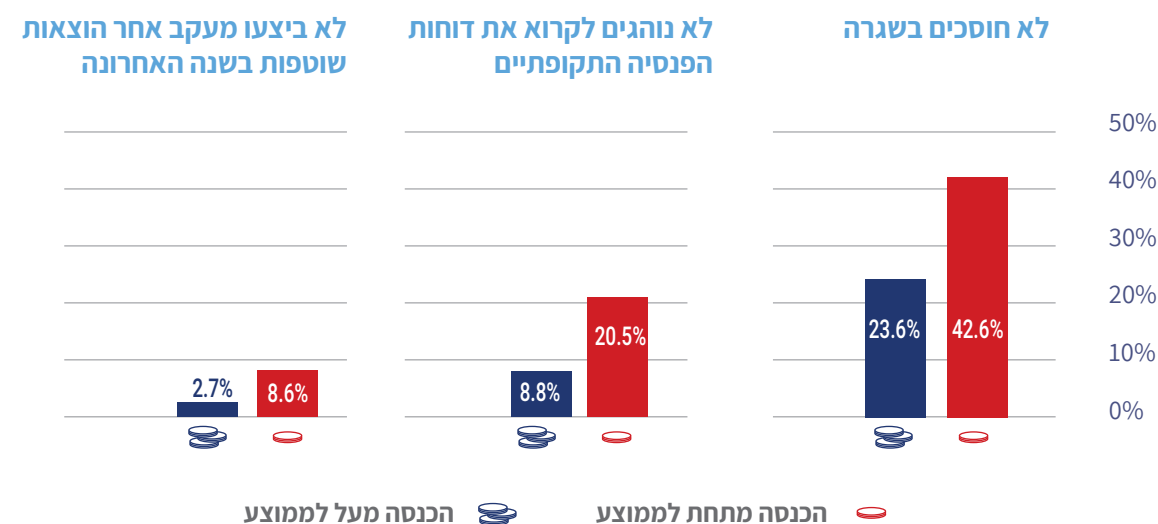
אחד ההסברים לפערים בהתנהלות השוטפת הוא האפקט הפסיכולוגי של המצב הכלכלי. 20.3% מהציבור הערבי הצהירו כי הם נוטים במידה רבה מאוד להתרחק כאשר אנשים סביבם מדברים

כאשר מבחינים בין ציון מדד החוסן של הציבור היהודי לעומת הציבור הערבי-מוסלמי מתקבל פער משמעותי. בעוד שציון הציבור היהודי עומד על 69, הציבור הערבי-מוסלמי מקבל ציון 53.

על נושאים כלכליים, זאת לעומת 5.7% מהציבור היהודי. 40.2% מהציבור הערבי מעיד כי מחשבה על המצב הכלכלי עלולה לעורר לחץ או חרדה, זאת לעומת 13.5% מהציבור היהודי. החרדה הפיננסית שחווים משקי בית רבים בציבור הערבי עלולה להביא להימנעות מטיפול בנושאים הפיננסיים.

התנהגות כלכלית

קיימים פערים בהתנהגות הכלכלית של בעלי הכנסה נמוכה לעומת בעלי הכנסה גבוהה. בעלי הכנסה נמוכה עוקבים פחות אחר הוצאות, נוטים פחות לחסוך וקוראים פחות את דוחות הפנסיה התקופתיים.

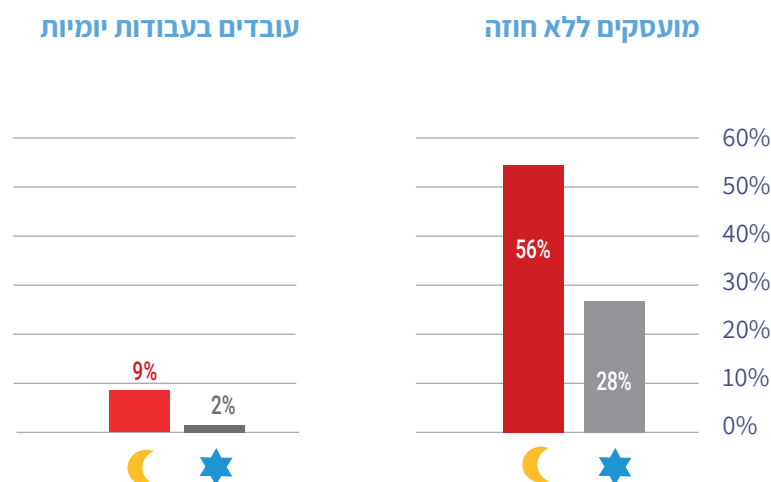
רמת החוסן הכלכלי הנמוכה של בעלי הכנסות נמוכות מהממוצע באה לידי ביטוי בקושי להתמודד עם זעזועים בהוצאות וזעזועים בהכנסות. 28.4% מבעלי הכנסות נמוכות מהממוצע יחזיקו מעמד עד פחות מחודש בלבד במקרה של אובדן הכנסה, זאת בהשוואה ל-10.7% בקרב בעלי הכנסות גבוהות מהממוצע. למול הוצאה חריגה בגובה ההכנסה, 42% מבעלי הכנסות נמוכות לא יעמדו או יעמדו בקושי רב ללא לקיחת הלוואה או בקשת עזרה, זאת בהשוואה ל-14.7% בקרב בעלי הכנסות גבוהות מהממוצע.

חסמים מערכתיים לצד אתגרים אישיים הופכים את בעלי ההכנסות הנמוכות לפגיעים למול מקרה של משבר כלכלי בעתיד. רגולציה מותאמת המתמדת חיסכון דווקא בקרב השכבות המוחלשות, הנגשת הכלים והממשקים הפיננסיים והגברת האוריינות הפיננסית בקרב בעלי הכנסות נמוכות, יגבירו את רמת החוסן הכלכלי של אותם משקי בית. הגברת חוסנם הכלכלי תאפשר למשקי הבית להכיל זעזועים ולהסתגל למציאות משתנה, ובכך תמנע ממשפחות רבות להיכנס למעגל העוני במשבר הכלכלי הבא.

קיימים פערים בהתנהגות הכלכלית של בעלי הכנסה נמוכה לעומת בעלי הכנסה גבוהה. בעלי הכנסה נמוכה עוקבים פחות אחר הוצאות, נוטים פחות לחסוך וקוראים פחות את דוחות הפנסיה התקופתיים.

תעסוקה

על פי הסקר החברתי של הלמ"ס (2016), קיים הבדל משמעותי באופי התעסוקה בין הציבור היהודי לבין הציבור הערבי. בקרב הציבור הערבי יש יותר מועסקים העובדים בעבודות יומיות או ללא חוזה ביחס לציבור היהודי.

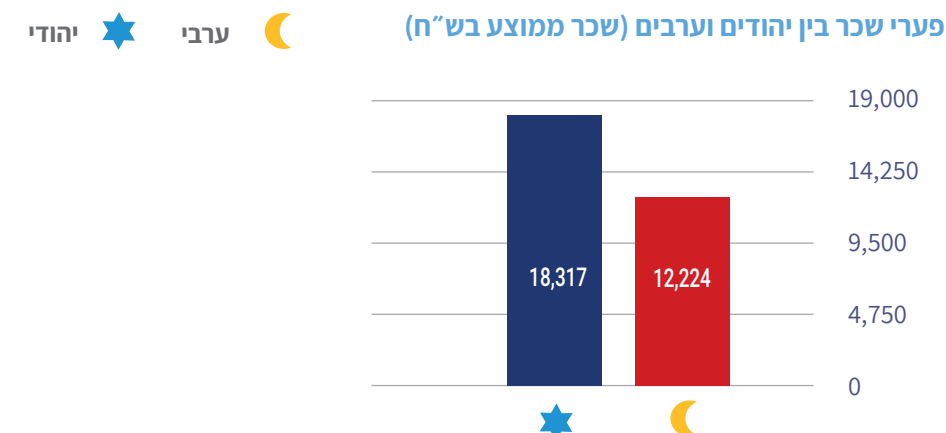
מועסקים ללא חוזה או בעבודות יומיות חשופים לאובדן הכנסה או לירידה פתאומית בהכנסות ללא התרעה ובכך לאבד את מקור הפרנסה ללא היערכות והתאמה מוקדמת של אורח החיים. אופי תעסוקה זה לא מאפשר למשק בית יציבות בהכנסות החודשיות, דבר שמקשה על תכנון פיננסי ארוך טווח. בזמני משבר, עובדים אלו הם הראשונים לאבד את הכנסתם או לחוות ירידה משמעותית בהכנסה החודשית, מה שמגביר את רמת הפגיעות הכלכלית של אותם משקי בית.

על פי דוח של שירות התעסוקה על התמודדותם של ערביי ישראל עם משבר הקורונה, נמצא כי בחברה הערבית, ובעיקר בקרב גברים, נרשמה ירידה משמעותית יותר בשיעור התעסוקה בהשוואה לחברה היהודית. עוד עולה מתוך הממצאים כי הערבים שנפלטו ממעגל התעסוקה במהלך הסגר הראשון של הקורונה, חזרו לעבוד בקצב איטי יותר מאשר האוכלוסייה הכללית. על פי הדוח, חוסר ידיעת השפה העברית לצד מחסור במיומנויות נדרשות בשוק העבודה בקרב ערביי ישראל מהווים חסמים מרכזיים לחזרה לתעסוקה (שירות התעסוקה, 2020).

שכר נמוך, אופי תעסוקתי לא יציב לצד התנהלות כלכלית לא מאוזנת יוצרים מציאות פגיעה במיוחד בקרב משקי בית בציבור הערבי. ללא חינוך פיננסי הולם, שוויון הזדמנויות תעסוקתיות ושיפור כושר ההשתכרות בציבור הערבי, משקי בית רבים עלולים להיכנס לסחרור כלכלי עמוק במקרה של משבר עתידי.

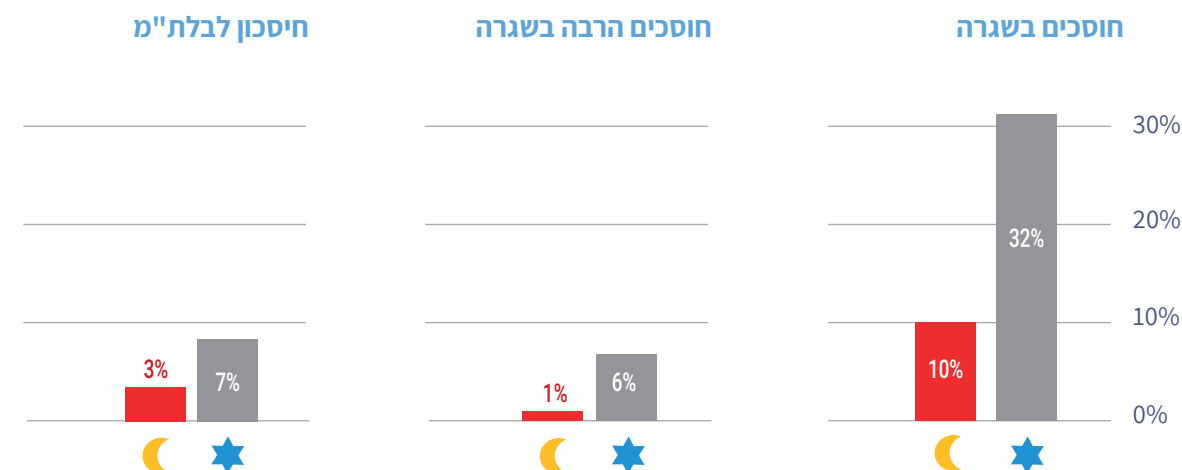
חיסכון

לפי סקר הוצאות משקי בית האחרון של הלמ"ס (דופז, כהן ואברהם, 2018), ההכנסה הממוצעת בחברה היהודית גבוהה משמעותית מההכנסה הממוצעת בחברה הערבית.

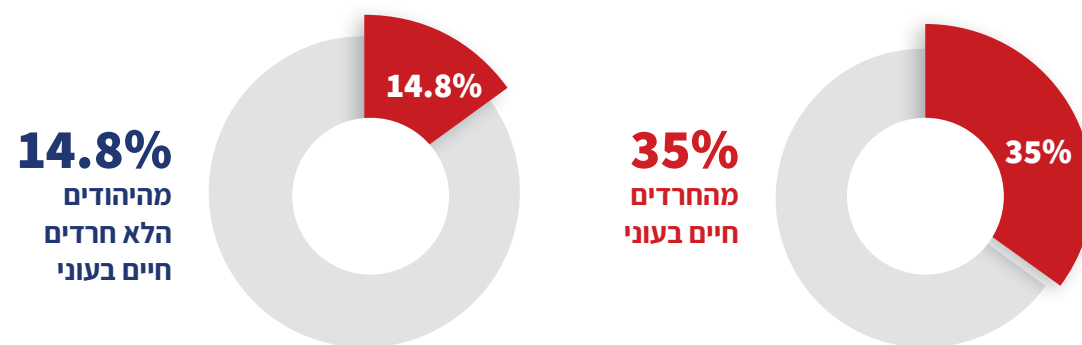
פערי שכר אלו בין החברה הערבית ליהודית, משפיעים על היכולת של משקי הבית בחברה הערבית לחסוך כסף לקראת משבר (שם).

פער באחוז החוסכים בין יהודים לערבים

פערים אלו בגודל החיסכון ובאחוז החוסכים, המוסברים בין השאר בגלל פערי שכר משמעותיים, הם גורם לשבירות כלכלית רבה יותר בקרב הציבור הערבי לעומת הציבור היהודי בישראל.

לפי נתוני ביטוח לאומי לשנת 2020 אחוז החרדים החיים בעוני גבוה פי שניים מאחוז היהודים שאינם חרדים החיים בעוני (אנדבלד, כראדי, פינס וקסיר, 2020).

אחת הסיבות להכנסה נמוכה זו היא שפעמים רבות למשקי בית חרדיים יש רק מפרנס יחיד, היקפי המשרה קטנים יחסית ומשלחי היד של המועסקים באוכלוסייה החרדית מאופיינים ברמות הכנסה נמוכות (קסיר וצחור, 2020; אנדבלד ואחרים, 2020; דופז ואחרים, 2018). הכנסות נמוכות מקשות על יצירת חיסכון, ומשק בית ללא חיסכון יתקשה לעמוד בפני לחצים כלכליים.

משבר הקורונה

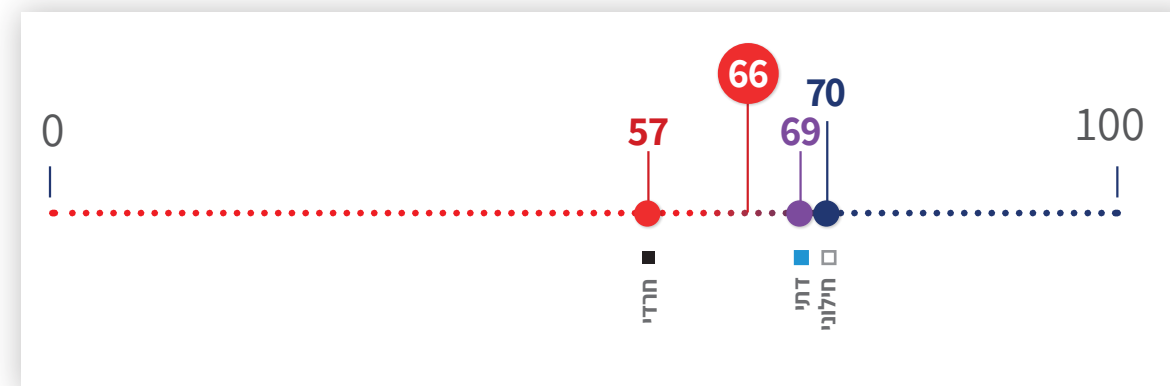
המשבר הכלכלי בתקופת הקורונה פגע בשכבות אוכלוסייה רבות, אך האוכלוסיות החלשות, ובכללן האוכלוסייה החרדית, נפגעה אף יותר. הפגיעה בתעסוקה של האוכלוסייה החרדית באה לידי ביטוי בחזרה איטית לרמת התעסוקה שלפני המשבר, ומעמיקה את הקושי התזרימי ואת אובדן ההכנסות בקרב משקי הבית.

תלות בקצבאות

המכון החרדי לחקר מדיניות מצביע על התלות הגדולה של הציבור החרדי בקצבאות, העלולות להצטמק בעקבות המשבר הכלכלי. בעוד שבקרב משקי בית יהודיים לא חרדיים תשלומי העברה ממוצעים עומדים על 9%, בקרב משקי בית חרדיים תשלומי העברה ממוצעים עומדים על 24.4%. מבנה תעסוקתי לא יציב לצד תלות בגורמי רווחה ורשויות מגבירים את השבירות של החברה החרדית, ועל כן יכולתם להתמודד עם זעזוע כלכלי נוסף נמוכה.

רמת החוסן הכלכלי בקרב הציבור החרדי

כאשר בוחנים את הציון במדד החוסן לפי הזהות הדתית של המשיבים, הציון הממוצע של חילוני עומד על 70, של דתי עומד על 69 ושל חרדי עומד על 57.

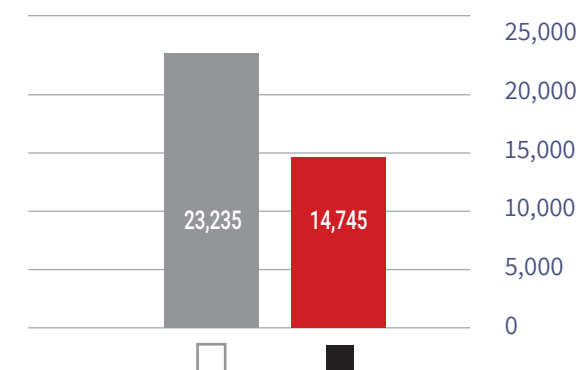
עם זאת יש להסתייג ולומר כי המדגם של החברה החרדית עליו התבססנו בסקר היה מצומצם יחסית וייצג אך ורק את גולשי האינטרנט בחברה זו.

הכנסות נמוכות

על פי סקר הוצאות משקי בית של הלמ"ס (2018), ההכנסה החודשית ברוטו למשק בית חרדי נמוכה בממוצע מהכנסת משק בית יהודי לא חרדי.

לא חרדי □ חרדי ■

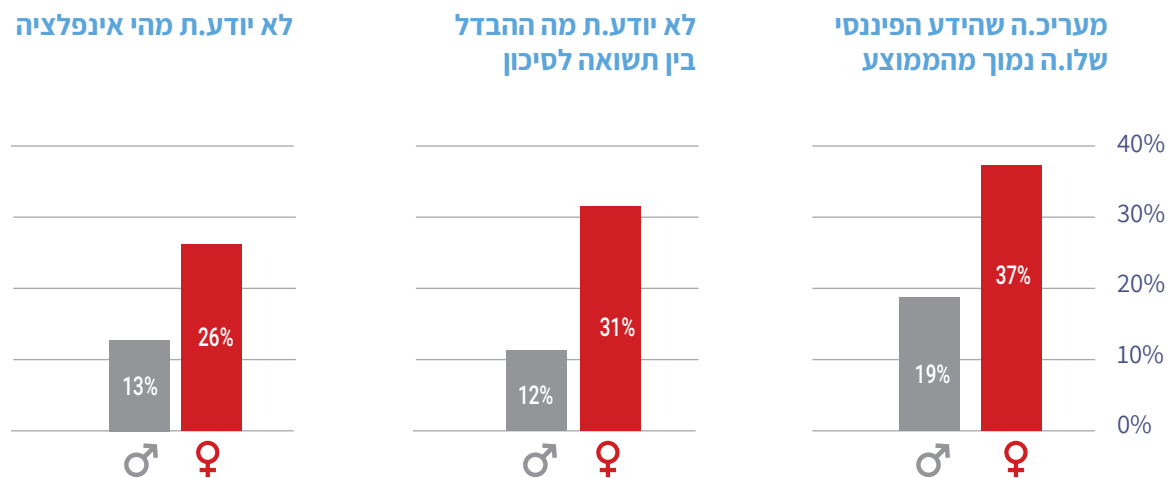
פער בשכר הממוצע בין חרדים ולא חרדים

אוריינות פיננסית

בסקר פעמונים נשים בהשוואה לגברים נטו יותר לענות "לא יודעת" על שאלות ידע כלכלי, לעומת הגברים שענו "לא יודע". מכאן מתקבלת מגמה ברורה, לפיה **נשים נוטות לענות "לא יודעת" פי 2 עד פי 3 יותר מאשר גברים.**

כאשר בודקים מהו אחוז הנשים שטעו בשאלות הידע הכלכלי לעומת גברים, נשים לא טעו יותר מגברים. יכול להיות שההבדל נעוץ לא בהבדלים ברמות הידע אלא בביטחון העצמי של נשים לעומת גברים בידע הקיים. **כאשר שאלנו על הערכת הידע הסובייקטיבית, 36% מהנשים העריכו את רמת הידע הפיננסי שלהן מתחת לממוצע בני גילן, זאת לעומת 19% מהגברים.**

נוסף על שאלות ידע כלכלי, בחנו את ההבדל ברמת המעורבות הכלכלית בין נשים לגברים. שאלנו בסקר על קריאת דוחות פנסיה תקופתיים ועל ביצוע סקר שוק לפני לקיחת הלוואה חדשה. **21% מהנשים דיווחו כי הן אינן נוהגות לקרוא את הדוחות התקופתיים מקופת הפנסיה, לעומת 15% מהגברים.**

כאשר שאלנו נשים וגברים אשר לקחו הלוואה, אם ביצעו סקר שוק לפני נטילתה, 55% מהגברים ענו שביצעו סקר שוק, לעומת 41% מהנשים שדיווחו על ביצוע סקר שוק. ההבנה כי חוסר ביטחון בידע הקיים עלול לגרום למעורבות נמוכה בעניינים הכלכליים ממקדת את עולם הבעיה ומגדירה את מרחב הפתרון. אנו ממליצים על שינוי השיח והגברת תחושת הביטחון של נשים לקחת חלק בעולם הפיננסי, מתוך מטרה להגביר את מעורבותן בעולם זה. מעורבותן של נשים בקבלת החלטות כלכליות יגביר את החוסן הכלכלי שלהן ושל משק הבית שלהן.

ההבדלים בין הציבור החרדי לציבור הערבי

בסקירת כלכלת ישראל של ה-OECD נסקר מצבן של האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה החרדית. בסקירה נכתב על שיעורי העוני הגבוהים באוכלוסיות אלו, פערי ההשכלה, מבנה התעסוקה והבדלי השכר ביחס לאוכלוסייה היהודית הלא חרדית. הפערים משליכים על רמת החיים הנמוכה של אוכלוסיות אלו. לצד המכנה המשותף הרחב, קיימים גם הבדלים מהותיים. אחד ההבדלים בין האוכלוסיות הוא שבעוד שבציבור הערבי היעדר תשתיות, תקציבים נמוכים וקשיי תחבורה הם חסמים משמעותיים להשתלבות בשוק התעסוקה, בציבור החרדי ישנם חסמים אחרים. בציבור החרדי נורמות תרבותיות מגבילות השכלה ותעסוקה והם החסמים המשמעותיים העומדים בפני משקי הבית להשתלבות תעסוקתית ולכושר השתכרות גבוה. נדבך נוסף המבדיל בין האוכלוסיות הוא תפיסת העוני הסובייקטיבי שלהם. על פי נתוני ביטוח לאומי (אנדבלד ואחרים, 2020) 14.8% מהיהודים הלא חרדים הם עניים לפי הכנסה נטו. לעומת זאת, שיעור העניים לפי

הכנסה נטו בקרב ערבים עומד על 38.2% ובקרב חרדים 34.9%. כאשר שואלים את משקי הבית אם הם מרוצים ממצבם הכלכלי, 70% ממשקי הבית החרדיים מרוצים ממצבם הכלכלי, לעומת 65% בקרב יהודים לא חרדים ורק 53% מקרב משקי הבית הערביים. 28% ממשקי הבית הערביים מרגישים

שהם עניים, זאת לעומת 8% מקרב משקי הבית החרדיים. לתפיסת העוני הסובייקטיבית השפעה מכרעת על המוטיבציה לפעול לשינוי המצב הקיים. כיוון שכך ניתן לצפות כי בחברה החרדית קיימת מוטיבציה נמוכה יותר לשינוי המצב הכלכלי בו הם נתונים.

המצב הכלכלי של האוכלוסייה הערבית והחרדית נוגע למשתנים ולמישורים רבים. מדד פעמונים לחוסן כלכלי של ארגון פעמונים מוסיף נדבך משמעותי וחשוב בהבנת המצב הכלכלי של אוכלוסיות אלו ומצביע על הצורך בגיבוש מדיניות ברורה להגברת החוסן הכלכלי בדרכים אפקטיביות וממוקדות. בעוד שחינוך פיננסי והנגשת מכשירים פיננסיים יגבירו את החוסן הכלכלי של כלל האוכלוסייה, יש צורך בגיבוש מדיניות מותאמת לחסמים הייחודיים העומדים בפני קבוצות אוכלוסייה ייחודיות, תוך תשומת לב להבדלים התרבותיים, החברתיים והדמוגרפיים הקיימים.

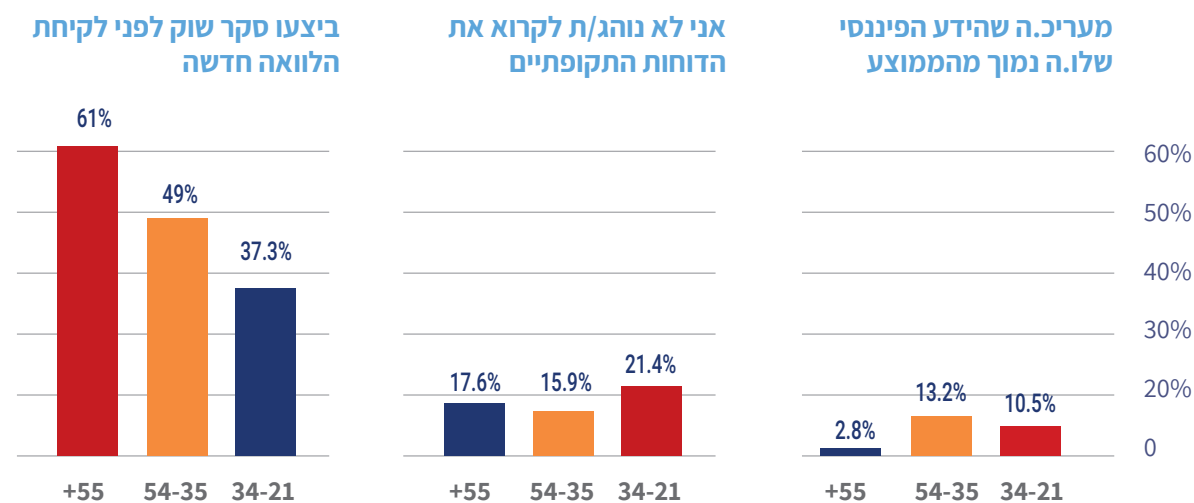
יש צורך בגיבוש מדיניות מותאמת לקבוצות אוכלוסייה ייחודיות, תוך תשומת לב להבדלים התרבותיים, החברתיים והדמוגרפיים הקיימים.

רמת החוסן הכלכלי בהבחנה מגדרית

לפי דוח "Own Your Worth" של הבנק השווייצרי UBS לשנת 2021, כמעט 100% מהנשים ומהגברים מאמינים שנשים צריכות להיות מעורבות יותר בקבלת החלטות פיננסיות. רובם מאמינים שכל עוד נשים לא תהינה מעורבות בהחלטות אלו, הן לא תוכלנה להגיע לשוויון מגדרי. מעניין כי בסקר שביצע הבנק בקרב כ-80% ממשקי הבית, ההחלטות הפיננסיות מתקבלות בעיקר בידי הגברים.

התנהגות כלכלית

השוואת ההתנהלות הכלכלית של קבוצות הגיל השונות מגלה פער באופן בו צעירים מנהלים את העניינים הכלכליים ביחס למבוגרים.

הבדל נוסף נמצא באופן בו כל קבוצת גיל תופסת את רמת הידע הפיננסי שלה. **שליש מקרב צעירים עד גיל 34 מדרגים את רמת הידע הפיננסי שלהם מתחת לממוצע, בעוד שבקרב בני +55 רק 20% מדרגים את רמת הידע שלהם מתחת לממוצע.**

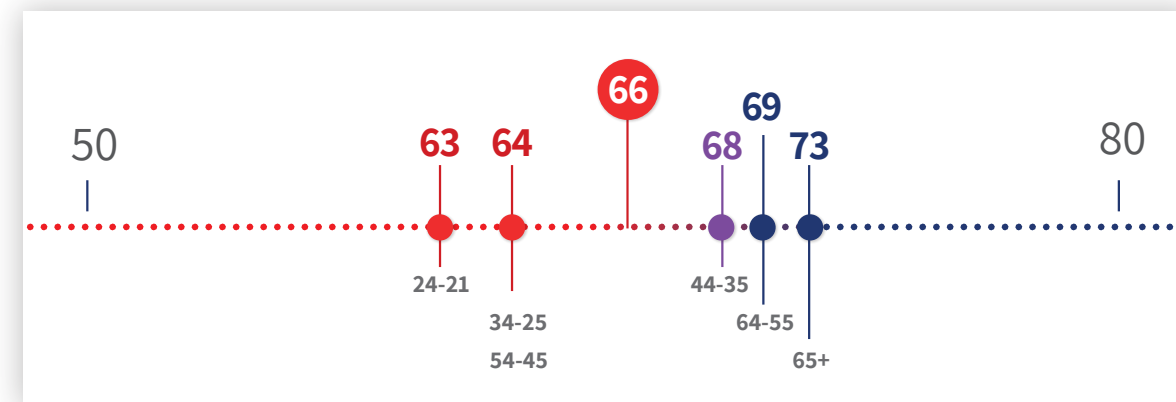
לחץ וחרדה ותחושת שליטה

צעירים ומבוגרים נבדלים בהשפעה הרגשית של המצב הכלכלי עליהם. על פי סקר פעמונים, 20.6% בקרב בני 34-21 מעידים כי מחשבה על המצב הכלכלי עלולה לעורר במידה רבה מאוד תחושת לחץ או חרדה. בקרב בני 54-35 מדובר בנתון דומה, 21.1% בעוד שבקרב בני +55 נתון זה עומד על 11.6%. שאלה נוספת התייחסה לתחושת השליטה שלהם במצב הכלכלי. 16.5% מבני 34-21 העידו כי אין להם כלל תחושת שליטה או שיש להם תחושת שליטה מועטה בלבד, זאת לעומת 5% בקרב בני +55.

ההשפעה של תחושות אלו על ההתנהלות הכלכלית השוטפת משמעותית. לחץ וחרדה מעוררים מחד גיסא מעגלי הימנעות, ומאידך גיסא תחושת שליטה מעודדת פעולה ואקטיביות. התנהלותם הכלכלית בהווה של צעירים החשים לחץ וחרדה ממחשבות כלכליות לצד חוסר תחושת שליטה עלולה להביא לרמת חוסן כלכלי נמוכה במשך שנים רבות.

רמת החוסן הכלכלי בהבחנה לפי גיל

הציון במדד פעמונים לחוסן כלכלי עולה עם הגיל של המשיבים לסקר. המשמעות היא שצעירים נמצאים עם רמת חוסן נמוכה יותר מאשר מבוגרים.

לפי סקר פעמונים, במקרה של אובדן הכנסה, 11.7% מבני +55 יחזיקו מעמד עד חודש, זאת לעומת 27.7% בקרב בני 34-21. כאשר בוחנים את היכולת של כל קבוצה לעמוד בהוצאה חריגה, 10.2% מבני +55 לא יצליחו לעמוד בהוצאה ללא לקיחת הלוואה או בקשת סיוע לעומת 22% בקרב בני 34-21.

הקושי להתמודד עם זעזוע בהכנסות או בהוצאות בקרב בני 34-21 דורש התייחסות כיוון שמדובר בקבוצת גיל שנפגעה בצורה משמעותית בתקופת הקורונה. לפי דוח של שירות התעסוקה מחצית מנפגעי המשבר התעסוקתי בתקופת הקורונה הם צעירים עד גיל 35 (שירות התעסוקה, 2020). מעבר לפגיעה בהכנסות השוטפות, תקופת אבטלה פוגעת בניסיון ובמיומנויות של הצעירים שנפלטו משוק העבודה. חוסר ניסיון ומיומנויות מקשים מאוד על השתלבות מחודשת בשוק העבודה, מה שמעלה את החשש שרבים מהצעירים שאיבדו את מקום עבודתם יחוו פגיעה ממושכת גם לאחר תקופת הקורונה.

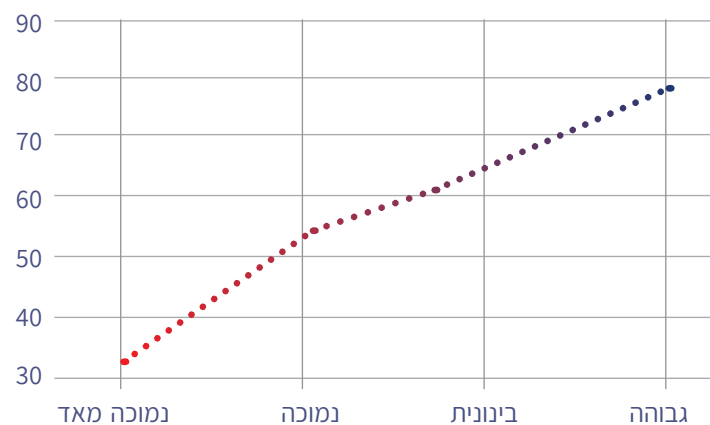
צעירים ומבוגרים נבדלים בהשפעה הרגשית של המצב הכלכלי עליהם. על פי סקר פעמונים, 20.6% בקרב בני 34-21 מעידים כי מחשבה על המצב הכלכלי עלולה לעורר במידה רבה מאוד תחושת לחץ או חרדה.

התנהגות כלכלית וחוסן כלכלי

שינוי שעוברת משפחה המקבלת סיוע מפעמונים הוא שינוי תודעתי והתנהגותי המתבטא במודעות למצב הכלכלי, בנייה והתנהלות עם תקציב חודשי, הפרשה לחיסכון וצרכנות נכונה. השינוי בהתנהגות המשפחה נמדד באמצעות מדד להתנהגות כלכלית הנותן ציון בין 0 ל-100 ומבוסס על שאלון הכולל 12 היגדים בנושאי מודעות כלכלית, צרכנות נכונה, התנהלות עם תקציב ותכנון כלכלי מסודר. חישובנו ציון מדד התנהגות כלכלית עבור המשיבים לסקר פעמונים במטרה למצוא את טיב הקשר בין ההתנהגות הכלכלית לרמת החוסן הכלכלי.

להלן גרף המתאר קשר חיובי בין ציון מדד חוסן כלכלי לבין ציון מדד התנהלות כלכלית ומעלה את ההשערה כי אכן קיים קשר חיובי בין השניים.

ציון מדד פעמונים

רמת ניהול פיננסי

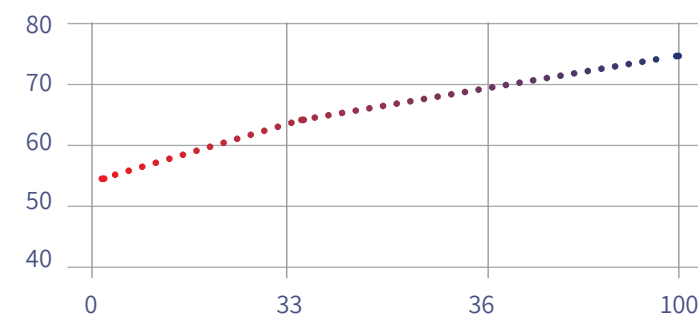
קיים קשר חיובי מובהק בין רמת האוריינות הפיננסית לבין ציון מדד החוסן הכלכלי, גם כאשר לוקחים בחשבון את רמת ההכנסה וההשכלה של משק הבית

בדקנו את ההשערה כי קיים קשר חיובי מובהק בין רמת האוריינות הפיננסית לבין ציון מדד החוסן הכלכלי, גם כאשר לוקחים בחשבון את רמת ההכנסה וההשכלה של משק הבית. קיבלנו כי ההשערה נכונה (ברמת סמך של 95%) ואכן קיים מתאם חיובי מובהק בין המשתנים גם בנטרול ההשפעה של רמת הכנסה ורמת השכלה.

אוריינות פיננסית וחוסן כלכלי

ממצא מעניין העולה מהסקר עוסק בקשר בין רמת אוריינות פיננסית לבין ציון מדד פעמונים לחוסן כלכלי. כאשר בוחנים בגרף את הקשר בין אוריינות פיננסית ומדד החוסן הכלכלי עולה ההשערה שקיים קשר חיובי בין המשתנים. רצינו לבדוק אם אכן קיים מתאם בין אוריינות פיננסית ומדד החוסן הכלכלי, גם כאשר מנטרלים את רמת הכנסה ורמת השכלה.

ציון מדד פעמונים

רמת אוריינות פיננסית

הקשר בין ידע פיננסי, חינוך פיננסי והתנהגות כלכלית אינו ברור מאליו. יש חוקרים שטוענים כי אין השפעה ממשית של חינוך פיננסי על התנהגות, כאשר מבודדים משתנים משפיעים כגון השכלה והכנסה. מנגד, לאחרונה בוצעה מטה-אנליזה בידי קייזר ואחרים הכוללת 76 מחקרים וניסויים בלתי תלויים העוסקים בשאלת ההשפעה של חינוך פיננסי על ידע ועל התנהגות פיננסית. מסקנת החוקרים היא שבממוצע, יש אפקט חיובי מובהק של חינוך פיננסי על התנהגות כלכלית (Kaiser, Lusardi, Menkhoff, & Urban, 2021).

מדדנו את רמת האוריינות הפיננסית בעזרת שלוש שאלות ידע בנושא ריבית, אינפלציה ופיזור תשואה, כמקובל במחקרים רבים (לאופר והרן-רוזן, 2021). בדקנו את ההשערה כי קיים קשר חיובי מובהק בין רמת האוריינות הפיננסית לבין ציון מדד החוסן הכלכלי, גם כאשר לוקחים בחשבון את רמת ההכנסה וההשכלה של משק הבית. קיבלנו כי ההשערה נכונה (ברמת סמך של 95%) ואכן קיים מתאם חיובי מובהק בין המשתנים.

מצאנו כי קיים קשר חיובי מובהק בין רמת האוריינות הפיננסית לבין ציון מדד פעמונים לחוסן כלכלי.

לחינוך פיננסי בקנדה (Canada, F.C.A, 2021), והמלצותינו להלן מבוססות בעיקרן עליהן. בהמלצות שילבנו גם תובנות מראיונות שערכנו עם שכירים ומתנדבים מפעמונים הבאים במגע תכוף עם משפחות ויחידים הנזקקים לליווי וסיוע בהתנהלותם הכלכלית. בעקבות כך גיבשנו ארבע המלצות:

1 קידום תוכנית אסטרטגיה לאומית

2 פיתוח אוריינות ומסוגלות פיננסית

3 הנגשת השירותים הפיננסיים

4 עידוד לחיסכון

פרק

4

סיכום והמלצות

מדד פעמונים לחוסן כלכלי, שפורסם לראשונה במרס 2022, מציג בפנינו תמונה עגומה של האוריינות, המסוגלות והחוסן הכלכלי של יחידים ומשפחות בישראל. חלק ניכר מהאוכלוסייה אינו מסוגל להתמודד עם זעזועים כלכליים, להסתגל לנסיבות כלכליות משתנות ולהתמודד עם הלחצים הרגשיים הנלווים להם. ציבור גדול זה שבוי רוב הזמן במעגל קסמים אכזרי של סגירת חובות עבר במקביל ליצירת חובות חדשים, ובוודאי שדעתו אינה פנויה להציב לעצמו מטרות פיננסיות שיובילו אותו לתכנון עתיד כלכלי יציב וטוב יותר. היעדר חוסן כלכלי ואי-תכנון עתיד כלכלי מגדילים את הפערים החברתיים, מגבירים את הסיכויים שדור ההמשך ייקלע לאותו סחרור של חובות מחד גיסא ועתיד עגום מאידך גיסא, ובהתאם מקשים על מוביליות חברתית.

החזון

החזון שלנו הוא חוסן כלכלי לכל אדם בישראל, כך שיחידים ומשפחות יוכלו להסתגל טוב יותר לשינויים פיננסיים, אי-ודאויות ואירועים העלולים להותיר אותם פגיעים.

על מנת לתרגם את החזון מהלכה למעשה בחנו את הנעשה בתחום החינוך הפיננסי בעולם, תוך התמקדות מיוחדת בהמלצות של ה-OECD לחינוך לאוריינות פיננסית (OECD/INFE, 2020), ובאסטרטגיה הלאומית

כדי שהתוכנית תהיה יעילה, יש להבין תחילה את ההשפעה של כל רובד, לרבות החסמים וההזדמנויות הגלומים בו, ואת ההשפעות של כל אחד מהם גם על משנהו. אף אחד מהחסמים וההזדמנויות אינו מתקיים בנפרד, וחייבים לנקוט גישה הוליסטית כדי שהטיפול יהיה יעיל וישיג את מטרותיו. האסטרטגיה תכנון לשיתופי פעולה רב-מערכתיים ותטיל אחריות משולבת על כל בעלי העניין לתכנון, יישום והערכת מדיניות של תוכנית לאומית לקידום חוסן כלכלי.

אנו רואים חשיבות מיוחדת בשיתוף פעולה עם ארגונים מבוססי קהילה המשרתים קהלים מגוונים, כדי לערוך בדיקות משתמשים ולפתח משאבים שישרתו את הקהלים שלהם, כגון עמותות המשרתות את המגזר החרדי, או שיתוף פעולה עם מחלקות רווחה ביישובים ערביים. כמו כן אנו מציעים לבחון שיתופי פעולה עם מעסיקים, בעיקר של עובדים מאשכולות חברתיים-כלכליים נמוכים, שיציעו לעובדיהם תוכניות לשיפור החוסן הפיננסי במסגרת מקום העבודה. שיתופי הפעולה הללו עם אותם ארגונים המקיימים קשר ישיר ויום-יומי עם האוכלוסיות הפגיעות יסייעו לנו בניסוח השפה ואמצעי המדיה המתאימים ביותר, וכן במדידה ובהערכה של יעילותם.

התאמת הפעילות לקבוצות השונות באוכלוסייה

החברה הישראלית היא חברה רב-תרבותית ומגוונת, המורכבת מקבוצות שונות המאופיינות בחלקן בשפה ייחודית, בתפיסות עולם ובמנהגים שונים המשפיעים על חיי היום-יום והבחירות וההחלטות שלהם, כולל החלטות פיננסיות. כדי להגיע לקבוצות השונות, ובמיוחד לקבוצות הפגיעות כפי שזוהו על ידי מדד פעמונים, נדרשת התייחסות מובחנת לכל אחת מהן, תוך הבנת השפה, התרבות, החסמים והצרכים הייחודיים שלה.

בהתאם לכך, האסטרטגיה הלאומית צריכה לכלול מטרה של בניית מוצרים ושירותים פיננסיים המכירים בהבדלים בין הקבוצות ובצרכים השונים שלהם. המטרה אינה לטשטש את השוני, אלא להכיר בו ולפעול מתוך הכלה וקבלה שלו. המשמעות היא שיש להיות קשובים למנהגים תרבותיים ולאמונות שונות המשפיעים על ההתנהלות הכלכלית, להיות גמישים, להקצות משאבים ולהציג מודלים לחיקוי הרלוונטים לכל אחת מהקבוצות. אסטרטגיה אחת אחידה אינה ניתנת ליישום ואינה יעילה. לעומת זאת, מגוון אסטרטגיות שייפנו לכל אחת מהקבוצות בהתאם לצרכים ולשפה שלהן, יהיו יעילות יותר ויקדמו את המטרות.

אסטרטגיה אחת אחידה אינה ניתנת ליישום ואינה יעילה. לעומת זאת, מגוון אסטרטגיות שייפנו לכל אחת מהקבוצות בהתאם לצרכים ולשפה שלהן, יהיו יעילות יותר ויקדמו את המטרות.

המלצה ראשונה: קידום תוכנית אסטרטגיה לאומית

אנו מציעים לקדם תוכנית אסטרטגית לאומית שמטרתה יצירת אקוסיסטם פיננסי נגיש, מכיל ויעיל יותר התומך בכל שכבות האוכלוסייה בישראל בדרכים משמעותיות. התוכנית הלאומית תישען על שני היסודות הבאים:

- פעילות רב-ממדית.
- התאמת הפעילות לקבוצות השונות באוכלוסייה

פעילות רב-ממדית

כדי להשיג חוסן כלכלי בעולם שהופך ליותר ויותר דינמי ובלתי צפוי, נדרש לפעול במספר מישורים. לאור המורכבות של העולם הפיננסי לא ניתן להשית את האחריות לחוסן כלכלי על הפרט בלבד, ולשם כך נדרש גם מאמץ מערכתי, מוסדי וקהילתי. לפיכך נדרשת הבנה של תהליכים ונקיטת פעולות בשלושה רבדים:

הרובד של הקהילה

רשויות מקומיות, מוסדות קהילתיים, מעסיקים וקהילות גאוגרפיות.

הרובד של המדינה והרגולציה

המערכת השלטונית, מוסדות המדינה, החקיקה והרשויות הציבוריות.

הרובד של הפרט והמשפחה

הבחירות והפעולות של הפרט, והדינמיקה המשפחתית בהקשר הזוגי וההורי.

המלצה שנייה: פיתוח אוריינות ומסוגלות פיננסית

אוריינות פיננסית היא חלק חשוב בארגז הכלים של בני אדם במאה ה-21, וחשיבותה עולה ככל שהאוכלוסייה חלשה ופגיעה יותר. מדד פעמונים זיהה אי-שוויון במשאבים של ידע והתנהלות פיננסית לרעת הציבור עם רמה נמוכה של חוסן כלכלי. בסקר שערכנו נמצא מתאם בין אוריינות פיננסית וניהול פיננסי לבין חוסן כלכלי.

אנו ממליצים על קידום תוכנית מתמשכת לחינוך לאוריינות פיננסית תואמת גיל, עם תוכן ייעודי רלוונטי, שתלווה את הפרט בכל שלבי חייו

אנו ממליצים על קידום תוכנית מתמשכת לחינוך לאוריינות פיננסית תואמת גיל, עם תוכן ייעודי רלוונטי, שתלווה את הפרט בכל שלבי חייו, החל מגיל הגן ועד לתכנון הפנסיוני, לרבות בענייני מיצוי

זכויות ויציאה לעבודה, תוך התייחסות מיוחדת לאוכלוסיות הפגיעות שזוהו במדד פעמונים.

במאה ה-21 חשוב במיוחד לפתח את האוריינות הדיגיטלית והכישורים הנדרשים כדי לנהל את הכספים בצורה מקוונת. אוריינות דיגיטלית אינה רק אינטראקציה יעילה עם תוכן דיגיטלי. היא דורשת מהצרכנים לנקוט צעדים כדי להגן על עצמם ועל המידע הפיננסי שלהם אונליין, ובמיוחד, לדעת להבדיל בין מקורות אמינים למידע פיננסי לבין הונאות ותרמיות אונליין.

אנו ממליצים לפנות למשקי בית וליחידים המתמודדים עם אתגרים פיננסיים, ולסייע להם בהתנהלותם הכלכלית בהתאמה לצורכיהם וליכולתם. אנו בפעמונים מלווים אלפי משפחות ויחידים מדי שנה ומעניקים להם ידע, כלים והרגלים נכונים המשמשים אותם לאורך זמן. במקביל אנו ממליצים לקדם מחקר שמטרתו הבנת ההשפעה של חינוך פיננסי על אוריינות ומסוגלות פיננסית לאורך זמן.

המלצה שלישית: הנגשת השירותים הפיננסיים

אנו ממליצים להקדיש תשומת לב מיוחדת לחסמים של שפה ובניית תקשורת סימטרית עם רשויות המדינה והמערכת הפיננסית.

אחד היעדים החשובים שצריכים לעמוד לנגד עינינו הוא פישוט האינטראקציה בין מוכרי מוצרים ושירותים פיננסיים, בעיקר בנקים, לבין לקוחותיהם. פלאטו-שנער ואזולוס-אטיאס (2021) עמדו על מורכבות הטקסט המשפטי של החוזה הבנקאי האחד, וכתוצאה מכך הקושי להבנתו מנקודת מבטו של הלקוח. המטרה היא שיותר אזרחים יבינו את המשמעות (כולל עלויות, סיכונים, יתרונות ומגבלות) של המוצרים והשירותים הפיננסיים הזמינים להם, ועל בסיס זה יבינו אילו מוצרים ושירותים פיננסיים מתאימים למצבם וליעדים שלהם.

תוכניות המטפלות באוכלוסיות החיות בעוני

עוני ומחסור מהווים בעיה רב-ממדית. העוני אינו רק מחסור כלכלי, אלא גם מחסור בהזדמנויות ובהון חברתי. הוא מבנה חיים של הישרדות שאין בו מקום לחלומות ולשאיופות. המחסור פוגע בכל תחומי החיים, בבריאות הפיזית והרגשית, באיכות החיים, בהזדמנויות להשכלה ובהסללה של הדור הבא לדשדוש באותו מעגל עוני.

יש לזהות את החסמים המשפיעים על אנשים החיים בעוני ובמחסור ולתת להם מענה בין היתר באמצעות הנגשה וסיוע במיצוי זכויות, פתרון "מלכודת הרווחה" של הקצבאות היוצרת תמריץ שלילי להצטרפות למעגל העבודה ומעודדת אותם להישאר תלויים בקצבאות, התמודדות עם היעדר הפרשה לפנסיה, מיסוי הוגן לאנשים המקבלים שכר מינימום ממספר עבודות וסיוע בהשתלבות בתעסוקה לאורך זמן.

תוכניות מבוססות מגדר

ההתקדמות לצמצום חוסר שוויון מגדרי שנעשתה בשנים האחרונות חוותה בלימה ונסיגה בעקבות התפרצות הקורונה. נשים נפגעו יותר באופן חסר פרופורציה, שכן רבות נאלצו לעזוב את עבודתן או לצמצם את שעות עבודתן כדי לטפל בלימודים של הילדים, במשק הבית ובמשימות אחרות שאינן

בשכר. כמו כן, נשים יותר מגברים הן הורה יחיד. הן גם עובדות לעיתים קרובות במעמד לא יציב עם שכר נמוך יותר (אבגר, 2021). מחקרים מראים שהאוריינות הכלכלית והפיננסית והמודעות לחשיבות החיסכון הפיננסי בקרב נשים נמוכה מאשר בקרב גברים (צ'צ'יק, 2013). הפערים הפיננסיים אינם תוצאה של צמיחה כלכלית, תרבות או סוג המשטר, אלא תוצאה של קיפוח מגדרי מובנה, מסורות חברתיות מושרשות והיעדר חינוך מספיק להבנת חשיבות הידע הפיננסי (שם).

לפיכך אנו מציעים שבכל אחת מהתוכניות והאמצעים שיינקטו יאומצו גישות מבוססות מגדר שיציעו תוכניות המותאמות במיוחד לנשים. התוכנית למגזר הערבי תכלול התמקדות מיוחדת בנשים תוך הבנת החסמים הרבים העומדים בפניהן. כך למשל, יציאה לעבודה של נשים במגזר הערבי מחייבת התייחסות הן לחסמים חברתיים-פוליטיים (כגון חוסר הזדמנויות תעסוקה, רמת השכלה נמוכה, היעדר מעונות יום ונגישות מוגבלת לתחבורה ציבורית), והן למאפיינים מסורתיים המגדירים תפקידים מגדריים, שכתוצאה מהם גברים מונעים מנשים לעבוד בשל חששות הקשורים לדת ולכבוד (Khouri & Krumer-Nevo, 2022).

אנו מציעים שבכל אחת מהתוכניות והאמצעים שיינקטו יאומצו גישות מבוססות מגדר שיציעו תוכניות המותאמות במיוחד לנשים.

**עידוד לחיסכון יאפשר מצד אחד
התמודדות עם תרבות הצריכה, המעודדת
נטילה של אשראי צרכני מעבר ליכולות
של משקי הבית, ויגביר מצד שני את
העמידות בפני זעזועים כלכליים.**

מגננונים של תמיכה קהילתית בתחום של צרכנות נבונה הם הכרחיים ליישום תוכניות לעידוד חיסכון. קהילה הדואגת לחבריה תעודד צריכה מותאמת הכנסות, תסייע למתקשים ללכת בתלם ותכיל את המעמדות החברתיים-כלכליים השונים. ברמת הפרט והמשפחה, חינוך פיננסי וטיפוח אוריינות פיננסית מהווים תנאי מקדים להבנה למה כדאי לחסוך ואיך ניתן לעשות זאת. לשם כך נדרש להתמודד עם חסמים כמו דחינות, חוסר זמן וחוסר מודעות, באמצעות הנגשת ידע, הדרכה, ייעוץ וליווי כלכלי.

סיכום

לנו בפעמונים ברור שחוזקה של השרשרת נקבע על פי חוזקה של החוליה החלשה ביותר שבה. שיפור החוסן הכלכלי של הפרטים המרכיבים את החברה הישראלית יוביל בהכרח לחוסן כלכלי משמעותי יותר של החברה והמדינה. לפיכך פירטנו לעיל ארבע המלצות המיועדות לסייע למגוון רחב של אוכלוסיות. ההמלצות מכוונות לייצר שיתופי פעולה עם כל בעלי העניין לצורך זיהוי יוזמות ותוכניות ייחודיות שיקדמו את האסטרטגיה הלאומית, תוך הגדרת אמצעים למדידת התקדמות, דיווח תקופתי על עמידה ביעדים ועדכון האסטרטגיה בעת ולפי הצורך.

במקביל תפותח תוכנית שתבנה מסלול להדרכה ולשינוי עמדות גם בקרב גורמים מוסדיים כמו רשויות המדינה והמערכת הפיננסית. התוכניות יהיו דינמיות ויעודכנו ככל שיידרש. בחינה של מדד פעמונים לאורך השנים, בד בבד עם מדידה של התוכניות השונות, תבדוק את ההשפעה על ההיבטים השונים בכלכלת המשפחה בקרב האוכלוסיות השונות, ובהתאם לכך ייערכו שינויים ושיפורים בתוכניות.

המוצרים והשירותים הפיננסיים שיוצגו צריכים להתאים לאנשים שונים. עליהם לסייע בפתרון נקודות התורפה של האנשים – לא להתעלם מהן או לנצלן – נקודות תורפה שהקורונה חשפה עוד יותר, כגון היעדר חוסן כלכלי או משאבים מצומצמים העומדים לרשותם בעת משבר. חשוב להנגיש מוצרים ושירותים פיננסיים בדרכים המובנות לאנשים, מתוך הבנה ורגישות לדרך שבה אותם אנשים מקבלים החלטות.

לדרך שבה המידע מוצג לאנשים עשויה להיות השפעה משמעותית על החלטותיהם. מידע יעיל הוא מידע שאינו ארוך מדי, מבלבל או מטעה, ושלכל הפחות מובן לקהל היעד שלו. נדרש לפשט את המידע, להשתמש באמצעים חזותיים כגון לומדות או סרטונים,

תוך התאמת האמצעים הרלוונטיים לכל קבוצה כדי להתגבר על חסמים של שפה, נגישות ואוריינות. מומלץ לבחון מדגמים של כל אחת מקבוצות האוכלוסייה הרלוונטית כדי לוודא שהנבדקים באמת מבינים את המידע ויכולים להשתמש בו כדי לקבל החלטות מושכלות המתאימות לצרכים הייחודיים שלהם.

במקביל יש ליצור שינוי תודעתי ולהעמיק את ההבנה בקרב הגורמים הבאים במגע עם אותם אנשים מקבוצות פגיעות לגבי החסמים עימם הם מתמודדים, ולהעניק הדרכה וכלים להתייחסות מקרבת, מכבדת וחומלת. כמו כן מוצע לבחון אפשרות לשילוב רפרנטים, מתנדבים או נציגי ציבור, שסייעו מטעם הרשויות לפרט או למשפחה להתמודד עם מיצוי זכויות וחסמים בירוקרטיים בקרב אותן רשויות (בנקים, לשכות מס וכו'). דגש מיוחד יושם על סיוע ומענה אנושי לאותם אלו שמסיבות שונות מתקשים להתמודד עם העולם הדיגיטלי.

המלצה רביעית: עידוד לחיסכון

אחת הסוגיות המהותיות ביותר במסגרת בניית אקוסיסטם פיננסי היא עידוד לחיסכון וקידום רגולציה ונורמות חברתיות מתאימות המחזקות התנהגויות מקדמות חיסכון. עידוד לחיסכון יאפשר מצד אחד התמודדות עם תרבות הצריכה, המעודדת נטילה של אשראי צרכני מעבר ליכולות של משקי הבית, ויגביר מצד שני את העמידות בפני זעזועים כלכליים.

אנו ממליצים להעניק תמריצים לחיסכון ולהתמדה בחיסכון לאורך זמן. מוצע לבחון שימוש בכלים של כלכלה התנהגותית, כגון הפרשה לחיסכון כברירת מחדל, כלומר החלטה לגבי חיסכון שתתקבל בנקודת זמן אחת ותהפוך לשגרה שוטפת. אפשרות נוספת היא שהמדינה תדאג למכפיל חיסכון (בדומה לתוכנית חיסכון לכל ילד). הרגולציה תידרש להתמודד עם מאמצי השיווק הבלתי נלאים של נותני הלוואות בכל מיני דרכים – מבנקאים, מגופים חוץ-בנקאיים כמו חברות ביטוח, חברות אשראי ואפליקציות. הקלות הבלתי

נספח 2

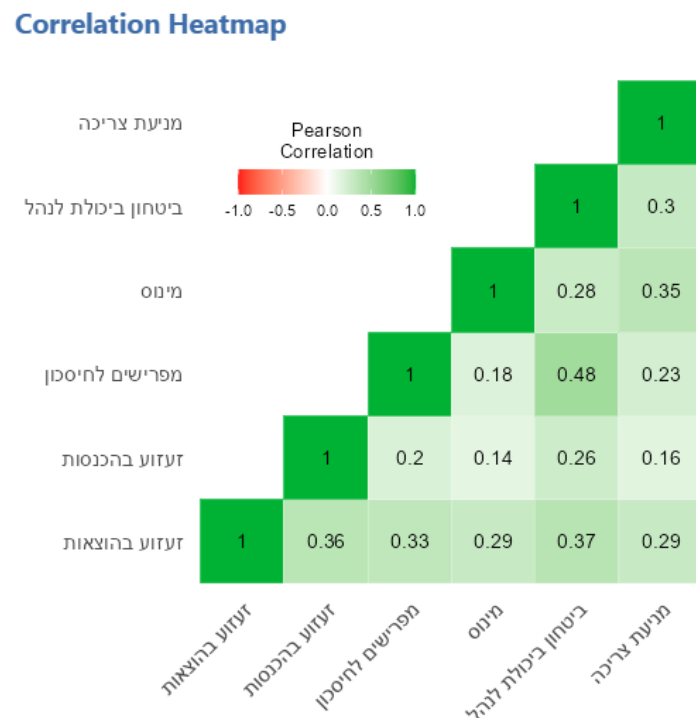
שיקולים סטטיסטיים בבניית המדד

בחירת השאלות בבניית מדד פעמונים לחוסן כלכלי לא הייתה רנדומלית. בחירת השאלות המרכיבות את מדד פעמונים לחוסן כלכלי מייצגת את תפיסת העולם של ארגון פעמונים. מדידת חוסן כוללת את היכולת האמפירית של משק הבית להתמודד עם זעזוע. חוסן פיננסי כולל רכיב מנטלי של תחושת ביטחון לניהול המצב הכלכלי. רכיב מנטלי זה משמעותי ליכולת להסתגל למציאות כלכלית חדשה ולעמידה בלחצים כלכליים. המאזן החודשי הוא ביטוי ליכולת של משק הבית לממן את הוצאותיו ולעמוד במחויבויות הכלכליות הנגזרות מצריכת מוצרים ושירותים ביום-יום.

מעבר לתפיסת העולם, ביצענו מספר מבחנים ובדיקות סטטיסטיות עם שתי שאלות מרכזיות:

1. האם לכל שאלה יש תרומה ייחודית למדד?
2. האם השאלות עקיבות עם עצמן ומודדות את אותו עולם תוכן (בדיקת מהימנות)? ביצענו בדיקת מתאמים מבחן "אלפא קורנבך". להלן תוצאות עבור מצרף השאלות אשר התקבלו בסוף התהליך.

טבלת מתאמים

נספח 1

השאלות על בסיסן חושב מדד פעמונים לחוסן כלכלי

1. היכולת להתמודד עם זעזוע בהוצאות

אם במשק הבית שלך הייתם נתקלים היום בצורך להוצאה כספית חריגה בגודל של הכנסה חודשית, האם הייתם מסוגלים לשלם ללא בקשת עזרה ממשפחה או חברים או נטילת הלוואה? (כן בקלות, כן בקושי יחסי, כן בקושי רב, לא).

2. היכולת להתמודד עם זעזוע בהכנסות

אם המפרנס/ת העיקרי/ת במשק הבית שלך היה מאבד/ת את מקור הפרנסה, במשך כמה זמן היית/ייתם יכולים לכסות את הוצאות המחיה מבלי ללוות כסף או מבלי למכור את הבית? (פחות משבוע, יותר משבוע אך פחות מחודש, במשך 3 חודשים אך פחות מ-6 חודשים, 6 חודשים או יותר).

3. מידת החיסכון

מה מידת ההסכמה שלך להיגד הבא: אנו מפרישים כספים לחיסכון ו/או לקרן השתלמות (במידה רבה מאוד, במידה רבה, במידה בינונית, במידה מועטה, כלל לא).

4. האם משק הבית או היחיד במינוס

במהלך 12 החודשים האחרונים האם הייתה לך משיכת יתר (אוברדרפט) בחשבון העובר ושב? (אף פעם, פעם אחת, 2-3 פעמים, 4 פעמים או יותר, זה המצב בדרך כלל).

5. תחושת הביטחון לנהל את המצב הכלכלי

מה מידת ההסכמה שלך להיגד הבא: אנו מרגישים ביטחון ביכולתנו לנהל בהצלחה את עניינינו הכלכליים המשפחתיים (במידה רבה מאוד, במידה רבה, במידה בינונית, במידה מועטה, כלל לא).

6. הימנעות מצריכה

האם ב-12 החודשים האחרונים יצא לך להימנע מצריכת מוצרים בסיסיים (למשל: תרופות, מזון חיוני וכדומה) בעקבות מצבך הכלכלי? (לא, כן, פעם אחת, כן 3-4 פעמים, כן יותר מ-4 פעמים).

התפלגות דמוגרפית של המשיבים לסקר

מגדר		זהות דתית		לאום		אזור מגורים		גילאים	
גבר	31%	חילוני/ת	31%	יהודי	64%	(02) ירושלים	10%	24-21	5%
אישה	69%	מסורתית	39%	ערבי-מוסלמי	20%	(03) מרכז	32%	34-25	17%
		דתיה	14%	ערבי-נוצרי	5%	(04) צפון	28%	44-35	15%
		חרדית	16%	דרוזי	11%	(08) דרום	24%	54-45	22%
						(09) שרון	6%	64-55	20%
								65+	22%

מגבלה משמעותית לסקר דיגיטלי היא הנוכחות הנמוכה של אוכלוסיות קצה בדיגיטל. בקרב הציבור הערבי ובקרב הציבור החרדי ישנם משקי בית רבים אשר לא מיוצגים כראוי בעזרת סקר דיגיטלי, על כן יש להתייחס לממצאים ולתובנות על אוכלוסיות אלו עם הסתייגות זו.

וידאנו שהמתאם בין השאלות לא גבוה מדי, כך שכל שאלה מודדת יכולת או התנהגות אחרת. המשמעות היא שלכל שאלה יש מקום במדד, שכן היא בוחנת רכיב שונה במקצת ביכולת של משק הבית או היחיד.

אלפא קורנבך (בדיקת מהימנות)

Item Reliability Statistics	
	if item dropped
	Cronbach's α
זעזוע בהוצאות	0.619
זעזוע בהכנסות	0.676
מפרישים לחיסכון	0.645
מינוס	0.675
ביטחון ביכולת לנהל	0.610
מניעת צריכה	0.655

Scale Reliability Statistics	
	Cronbach's α
scale	0.709

מטרת בדיקת המהימנות היא לבחון אם המדד שיצרנו עקיב. האם כל שאלה בוחנת את אותו עולם תוכן ויש היגיון לכלול את תמהיל השאלות לכדי מדד אחד עם ציון אחד? התוצאה של אלפא קורנבך שהתקבלה גבוהה מ-0.7, שזהו סף מקובל למדד זה. נוסף על כך, אין אף שאלה שתגדיל את האלפא אם נשמיט אותה, וזה מעיד על התרומה הייחודית של כל שאלה.

אבגר, ע' (2021). נשים בצל מגפת הקורונה, ריכוז נתונים לקראת יום האישה 2021, הכנסת: מרכז המחקר והמידע. אוחר מתוך:

https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/1344e676-6259-eb11-810a-00155d0aee38/2_1344e676-6259-eb11-810a-00155d0aee38_11_17723.pdf

אבירם-ניצן, ד' וזקן, ר' (2020). סקר מאפייני העבודה מהבית בתקופת משבר הקורונה (סקר שני בסדרה). המרכז לממשל וכלכלה: המכון הישראלי לדמוקרטיה. אוחר מתוך:

<https://www.idi.org.il/media/14897/economic-poll.pdf>

אנדבלד, מ', כראדי, ל', פינס, ר' וקסיר, נ' (2020). ממדי העוני והאי-שוויון בהכנסות – 2020 לפי נתונים מנהליים. הביטוח הלאומי. אוחר מתוך:

https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Documents/oni2020.pdf

בנק ישראל (2021). דוח בנק ישראל 2020, פרק 2 סוגיות ברווחה. בנק ישראל. אוחר מתוך: <https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/RegularPublications/Pages/DochBankIsrael2020.aspx>

בנק ישראל (2021). דין וחשבון כספי לשנת 2020. פרסומים תקופתיים. בנק ישראל. אוחר מתוך: <https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/RegularPublications/Pages/maazan2020.aspx>

דופז, ל', כהן, י' ואברהם, ש' (2018). הכנסות והוצאות משקי הבית: נתונים מסקר הוצאות משק הבית 2018 סיכומים כלליים. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. אוחר מתוך: https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2020/1802_households_2018/h_print.pdf

מודל רגרסיה לינארית

Linear Regression

Model Fit Measures		
Model	R	R ²
1	0.454	0.206

ציון סופי - Model Coefficients

Predictor	Estimate	SE	t	p
Intercept	40.3824	3.3619	12.012	< .001
רמת_הכנסה	5.3287	0.6032	8.834	< .001
השכלה	1.6453	0.8792	1.871	0.062
גיל	-0.0124	0.0488	-0.255	0.799
מדד אורניות	4.5180	0.7680	5.883	< .001

Linear Regression

Model Fit Measures		
Model	R	R ²
1	0.618	0.382

ציון סופי - Model Coefficients

Predictor	Estimate	SE	t	p
Intercept	21.1565	3.2965	6.418	< .001
רמת_הכנסה	4.5311	0.5361	8.452	< .001
השכלה	0.8862	0.7786	1.138	0.255
גיל	-0.0267	0.0431	-0.620	0.536
מדד התנהגות כלכלית	0.4437	0.0330	13.427	< .001
מדד אורניות	2.7879	0.6905	4.038	< .001

Correlation Matrix

Correlation Matrix

	גיל	מדד התנהגות כלכלית	השכלה	רמת_הכנסה	מדד אורניות	ציון סופי
ציון סופי						
	Pearson's r	—				
	p-value	—				
מדד אורניות	Pearson's r	0.294***	—			
	p-value	< .001	—			
רמת_הכנסה	Pearson's r	0.389***	0.219***	—		
	p-value	< .001	< .001	—		
השכלה	Pearson's r	0.178***	0.243***	0.206***	—	
	p-value	< .001	< .001	< .001	—	
מדד התנהגות כלכלית	Pearson's r	0.529***	0.273***	0.175***	0.173***	—
	p-value	< .001	< .001	< .001	< .001	—
גיל	Pearson's r	0.125***	0.239***	0.203***	0.138***	0.104**
	p-value	< .001	< .001	< .001	< .001	0.006

Note. * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Abbott-Chapman, J., Denholm, C., & Wyld, C. (2008). Social support as a factor inhibiting teenage risk-taking: Views of students, parents and professionals. *Journal of Youth Studies*, 11, 611–627. doi: <https://doi.org/10.1080/13676260802191938>

Allgood, S., & Walstad, W. (2012). The Effects of Perceived and Actual Financial Literacy on Financial Behaviors. *Economic Inquiry*, 54(1), 697–675. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2191606>

Canada, F. C. A. (2021). Make Change that Counts: National Financial Literacy Strategy 2021-2026 [Program descriptions; education and awareness].

Demertzis, M., Domínguez-Jiménez, M., & Lusardi, A. (2020). The financial fragility of European households in the time of COVID-19. The Brussels-Based Economic Think Tank. doi: <https://www.bruegel.org/policy-brief/financial-fragility-european-households-time-covid-19>

Fernández Pinto, M. (2016). Economics Imperialism in Social Epistemology: A Critical Assessment. *Philosophy of the Social Sciences*, 46(5), 443–472. doi: <https://doi.org/10.1177/0048393115625325>

Kaiser, T., Lusardi, A., Menkhoff, L., & Urban, C. (2021). Financial education affects financial knowledge and downstream behaviors. *Journal of Financial Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.09.022>

Kiril, K. (2020). OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy. 78. doi: <https://www.oecd.org/financial/education/launchoftheoecdinfeglobalfinancialliteracysurveyreport.htm>

Khoury, E., & Krumer-Nevo, M. (2022). Poverty in Arab-Palestinian society in Israel: Social

לאופר, ס', הרן-רוזן, מ' וסומך, ס' (ינואר 2021). שימוש משקי הבית בישראל במשאבים פיננסיים ובעזרה הממשלתית בזמן מגפת הקורונה. מכון מאיר-סג'וינט-ברוקדייל. אוחר מתוך: https://brookdale-web.s3.amazonaws.com/uploads/2021/02/Heb_Report_S-187-21_Updated-2.pdf

לאופר, ס' והרן-רוזן, מ' (2021). אוריינות פיננסית וגישה לכספי חירום בקרב משקי בית בישראל בתחילת מגפת הקורונה, והשפעה על עמידותם הפיננסית של משקי הבית. מכון מאיר-סג'וינט-ברוקדייל. אוחר מתוך: <https://brookdale.jdc.org.il/publication/financial-literacy-and-household-access-to-emergency-funds-covid-19>

פלאטו-שנער, ר' ואזואלוס-אטיאס, ס' (2021). פישוט האינטראקציה בין בנקים ללקוחותיהם – לקראת מודרניזציה של לשון החוזה הבנקאי האחד. כתב העת של הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים. אוחר מתוך: <http://lawjournal.huji.ac.il/article/12/1828>

צ'ציק, י' (2013). אוריינות פיננסית בקרב נשים. מכון מילקן. אוחר מתוך: <https://milkeninnovationcenter.org/wp-content/uploads/2013/02/87-HB-F-W.pdf>

קסיר, נ' וצחור, א' (2020). משבר הקורונה, החברה החרדית ושוק העבודה העתידי: אתגרים כלכליים והזדמנויות. המכון החרדי למחקרי מדיניות. אוחר מתוך: <https://machon.org.il/publication/%d7%9e%d7%a9%d7%91%d7%a8-%d7%94%d7%a7%d7%95%d7%a8%d7%95%d7%a0%d7%94-%d7%94%d7%97%d7%91%d7%a8%d7%94-%d7%94%d7%97%d7%a8%d7%93%d7%99%d7%aa-%d7%95%d7%a9%d7%95%d7%a7-%d7%94%d7%a2%d7%91%d7%95%d7%93%d7%94/>

שירות התעסוקה (2021). דוח שנתי 2020. שירות התעסוקה הישראלי. אוחר מתוך: <https://www.taasuka.gov.il/he/infoandpublications/researchandreviews/pages/annualreport2020.aspx>

Shapiro, G., & Burchell, B. (2012). Measuring Financial Anxiety. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 5, 92–103. doi: <https://doi.org/10.1037/a0027647>

Yakoboski, P. J., Lusardi, A., & Hasler, A. (2020). The 2020 TIAA Institute-GFLEC Personal Finance Index. 29. TIAA Institute and the Global Financial Literacy Excellence Center Special Report. doi: <https://www.tiaainstitute.org/publication/2020-tiaa-institute-gflec-personal-finance-index>

UNSGSA working group. (2021). Measuring Financial Health: Concepts and Considerations. United Nations doi: <https://www.unsgsa.org/publications/measuring-financial-health-concepts-and-considerations>

Van Dalen, H. P., & Henkens, K. (2020). The COVID-19 Pandemic: Lessons for Financially Fragile and Aging Societies. *Work Aging and Retirement*, 6, 229. doi <https://doi.org/10.1093/workar/waaa011>

work perspectives before and during COVID-19. *International Social Work*. doi: <https://doi.org/10.1177/00208728221091125>

Klapper, L. F., Lusardi, A., & van Oudheusden, P. (2015). Financial Literacy Around the World: Insights from the Standard & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey. publisher not identified. doi:

https://gflec.org/wp-content/uploads/2015/11/Finlit_paper_16_F2_singles.pdf

Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial Literacy around the World: An Overview (Working Paper No. 17107). National Bureau of Economic Research. doi: <https://doi.org/10.3386/w17107>

Lusardi, A., Hasler, A., & Yakoboski, P. J. (2021). Building up financial literacy and financial resilience. *Mind & Society*, 20(2), 181–187. doi: <https://doi.org/10.1007/s11299-020-00246-0>

Mitchell, O., & Lusardi, A. (2015). Financial Literacy and Economic Outcomes: Evidence and Policy Implications. *The Journal of Retirement*, 3, 107–114. doi: <https://doi.org/10.3905/jor.2015.3.1.107>

Mullainathan, S., & Shafir E. (2013). *Scarcity: Why Having Too Little Means So Much*. New York: Henry Holt Times Books.

OECD, (2020). Recommendation of the Council on Financial Literacy. doi: <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-recommendation-on-financial-literacy.htm>

Own Your Worth, (2021). UBS. doi:

[own-your-worth-building-bridges-Q221-us-en \(1\).pdf](#)

